

Balogh Jolán

KÉSŐRENAISSANCE KŐFARAGÓMŰHELYEK

II. Közlemény

A KOLOZSVÁRI MŰHELYEK

In memoriam Ludovici Kelemen
historici Transylvaniae

41 Kolozsvárott a kőfaragás igen régi hagyományokban gyökerezett. A renaissance kort jóval megelőzően alakult ki gyakorlata és századokon át megszakítatlanul folytatódott. Az első műhelyek még az Árpád-korban szerveződtek a nagy kő-építkezések végbevételére. Kolozsvár várispánsági székhely volt, ennek megfelelően fejlődött ki a település magva (1) a castrum Clus, Culuswar (1275), az Óvár kőfalai-
val és a piacán az első kőtemplommal.

Ezzel egyidejűleg folyt a közvetlen közelségben a bencés apátság építkezése (2) Kolozsmonostoron, mely a többi korai monostorokhoz hasonlóan (Ákosmonostor, Győrmonostor, Borsmonostor stb.) személyről kaphatta nevét, ezzel egyben világhosság derül arra is, hogy Kolozsvár nevében is személynév rejlik. A monostort építő műhely természetszerűleg szerzetesi és pedig bencés jellegű volt.

Mind a királyi várispánság székhelyén, mind a monostorban folyó építkezésekben nagyobb központokból hozott mesterek is dolgozhattak, de ugyanúgy helyi mesterek is. Ennek bizonyosságai Kolozsvárt egy levélindás keret-töredék, Kolozsmonostor közelében pedig néhány sajátosan helyi jellegű román kori faragvány (Vista, nyugati kapu, Nagykapus déli kapu).

40 Mikor pedig a várispánsági település, a castrum, 1316 körül városi rangra emelkedett és civitas lett ennek megfelelő városkormányzattal, a monumentális építkezések ideje érkezett el. Ekkor épült a XIV. század közepe óta (1349) a Szent Mihály templom az új civitas (3) (novacivitas) piacán, feltehetőleg egy régebbi templom helyén (4). Az új templom felépítése, építészeti tagozatainak és szoborműveinek a kifaragása nagy és népes műhely szervezését tette szükségessé. Ennek egyik tagja önarckép gyanánt, de egyben mesterségére büszkén a szentély egyik pillérfőjére (a déli oldal harmadik pillérfőjére) vésővel és kalapáccsal munkálkodó lapacidát (1. kép) faragott ki (5). Ügyes és beszédes műve mintegy jelképe az akkori és eljövendő kolozsvári műhelyeknek.

A Szent Mihály egyház egykori műhelyéről adataink nincsenek. Annál beszéde-
sebben tanuskodnak a faragványok az egykori kőfaragók képességeiről. A templom tervezője, aki művében nagy koncepciót – a kassai Szent Erzsébet templomtól merőben eltérőt – valósított meg, tervéhez méltó munkatársakat talált, akik között szép számmal lehettek kolozsváriak, hiszen a templom a civitas patronatusa alatt a civisek anyagi erejéből épült. Mindazonáltal ez a műhely elsődlegesen az épülő egyházhhoz kötött volt.

A helyi mesterek tevékenysége még inkább feltételezhető a városfalak és tornyok építésében, amely Zsigmond királynak 1405-ben Zágrábban kelt engedélyére (6) indult meg és folytatódott végig a XV. században. A tornyok és kőfalak építése szükségszerűen alakította ki az új műhelyeket a helyi lapicidákból, akik a városi magistratus irányítása alatt dolgoztak, ahogy ez a XVI. századi adatok analógiája alapján feltételezhető. Talán itt, ezekben a műhelyekben fejlődhetett ki a céhes szervezet gondolata. Működésük eléggé széles körű volt: a falazások quaderkövei, az építészeti tagozatok, a cimerkövek, a dekoratív részletek egyaránt ezekből a műhelyekből kerültek ki.

Az írott források sokasodásával a várospolgár kőfaragók személyére is némi fény derül. Az első kőfaragó neveket a magyar adófizető polgárok 1453. évi jegyzékében (Regestrum Hungarorum de civitate Clusvar) találjuk (7) mégpedig a következőket: Blasius lapicidát és Nicolaus lapicidát, a Külmonostor utcában (8). Magyar volt és megbecsült polgár lehetett az a „providus vir Thomas lapicida” is, aki 1466-ban többedmagával a Szent Péter egyházhhoz tartozók panaszát képviselte Slewnig Gergely szász plébánossal szemben (9). Továbbá ismeretesek még: 1451-ből Johannes lapicida, aki házat és szőlejét feleségére hagyta, 1457-ből az elhunyt Conradus kőfaragó legényei, Ladislaus Zekel, Johannes Fenesy, Johannes filius quondam providi viri Petri Mathie (10). A névformákból ítélve kettő közülük, mégpedig Székely László és Fenesy János, kétségtelenül magyar volt. Konrád mester műhelye jelentős lehetett, erre utal mind a legények nagy száma, mind az a nagy összeg, amivel nyilván mint munkabérrel tartozott Péter fia Jánosnak, azaz 62 forinttal és egy öltözetre való posztóval, vagyis az utóbbi is beletartozott a convenciójába.

A városi műhelyekkel párhuzamosan egy újabb szerzetesi műhely működött: a domonkosoké, akik már a XIV. században megtelepedtek az Óvárban, templomukról, – mely feltehetőleg azonos lehetett a régi óvári plébániával –, az első adat 1397-ből való (10a). Később a XV. századközepén – jórészt Hunyadi János támogatásával (1455) – építették újjá kolostorukat. Feljegyzéseikben (11) világosan megírták „cum luce clarius pateat, structuras huius conventus multis laboribus per fratres ut plurimum esse erectas”, hozzátéve, hogy a kolostor a kőszegéshez és a kőfaragáshoz szükséges eszközökkel is fel van szerelve.

A század végén pedig frater Ioannes, observans ferences vezetése alatt szerveződött az a műhely, amely a Farkas utcai templomot építette Mátyás király rendeletére, költségére és hathatós támogatásával (12). Nagy munkájuk befejezése feltehetőleg átnyult a XVI. század legelejére.

A nagy kő-építkezések tehát az Árpád-kortól kezdve szakadatlanul folytak. Ennek kapcsán a kőfaragás gyakorlata rendkívül kifejlődhetett és kifinomodhatott. Ezt a folyamatot természetesen igen nagy mértékben megkönnyítette a kőbányák közelsége, az ott fejtett homokköveknek faragásra igen alkalmas volta. A bányák közül kettő a kolozsmonostori apátság birtokában volt és jól jövedelmezett,

a vistai és a mérai kőbányák pedig Kolozsvár városának a birtokaihoz tartoztak, az erre vonatkozó okleveleket a város a XVI. században is féltékenyen őrizte.

A gótikus építkezések még javában folytatódtak, amikor a szomszédos Gyula-
várában (13) már Budán iskolázott kőfaragó dolgozott, sőt olasz lapidák is Geréb
31 László püspöknek, Mátyás unokaöccsének a megbízásából.

A XVI. SZÁZAD (I. rész)

A renaissance tehát legkésőbb a századfordulón Kolozsvár közvetlen közelségé-
be jutott. Ugyanekkor távolabbról is jöhetett hatás: mind Várad felől, mind Gyula-
fehérvár felől. Kolozsvár mintegy beékelődött a humanista renaissance központok
87 közé. Így történhetett, hogy Bernardus pictor, kolozsvári polgár már 1514-ben re-
naissance kaput faragtatott házára, ő azonban aligha lehetett kezdeményező az új
stilus átvételében. Ennek az előzménye feltehetőleg valamilyen nagyobb renaissance
építkezés volt, még pedig magában a városban.

42 Ez időtájt két nagy építkezés folyt Kolozsvárt: a Szent Mihály templom északnyu-
gati tornyának a felépítése (1511-1526) és a városfalak részbeni át- vagy újjáépítése,
melyre mint kiválómunkára (laborem egregium) nagy adókedvezményt kaptak II. La-
jostól 1516-ban és 1517-ben. Nem lehetetlen, hogy ezekben az építkezésekben is vala-
milyen nyomot hagyott az új stilus – talán egyik vagy másik részletfaragványban.

43-45 Mind a templom tornyának, mind a városfalaknak az építése a város megbízásá-
ból folyt, tehát ezeket a munkálatokat mindvégig a várospolgár lapidák végez-
ték. A nagy feladatok népes és jól megszervezett műhelyeket feltételeznek.

A dokumentumok is ugyanerről tanuskodnak. A városi műhelyek fejlettségét mi
sem jellemzi jobban, mint a kőfaragók céhének viszonylag korai megalakulása. A
kolozsvári lapidák első céhlevelüket 1525. december 20-ikán kapták, illetve ak-
kor erősítette meg és adta ki a városi magistratus. Időben – tudtommal(14) – csak
a budaiak (15) előzték meg őket. A nagyszebeniek meg éppenséggel utánuk követ-
keztek 1552-ben. A kolozsváriak céhlevelében négy főszemély szerepel: Nicolaus
Zechy, Iacobus Olaz, Georgius Wywary és Ambrosius Fekete. Kettőnek a névfor-
mája nyilvánvalóan magyar (Zechy-Szécsi, Ujváry), következésképpen a szászok
képviselője Ambrosius Fekete volt, magyar neve ellenére is. Feltűnő, hogy a ma-
gyarok és a szászok között nincs paritás (16). Ebben talán már a későbbi céhszabály
érvényesült, miszerint a céhmesterek közül egy legyen szász. Igen érdekes, beszé-
lő név a negyedik személyé: Iacobus Olaz. Ebből a névformából és céhmesteri mi-
voltából következik, hogy olasz származású volt, de egyben kétségtelenül megte-
lepedett kolozsvári polgár. Kolozsvárt már a XV. században voltak megtelepedett
olaszok(17). Lehetséges, hogy Iacobus ezeknek a leszármazottja. De az is lehet,
hogy valamelyik humanista központ – Buda – Várad – Gyulafehérvár – felől, vagy
éppenséggel Gyaluból jött és ugy telepedett meg Kolozsvárt. A renaissance kibon-

takozása idején mindenképpen igen jelentős egy megtelepedett olasz lapicidának a tevékenysége Kolozsvárt.

A céhlevélben a munkákra vonatkozóan két érdekes articulus található. A 4-ik articulus teljes szabadságot ad a megrendelőnek, az építtetőnek a mester megválasztására, megbízására, hozzátéve azt, hogy – ha nem sikerül az egyezés – akkor a megrendelő szabadon köthet más mesterrel szerződést. A kőfaragókat viszont a céhlevél erősen megkötö: csak a mesterek vállalhatnak munkát, csak ők fogadhatnak inasokat, legényeket, a helyettesek (viceregens vagy pallyr) viszont nem (7. ik articulus). Az inasok, legények tartoznak mesterük műhelyében dolgozni, máshol még rövid időre sem vállalhatnak munkát, kivéve akkor, ha a saját mesterüknél erre nem volt lehetőség (8. articulus). A műhelyek, illetve a munkacsoportok személyi összetétele pedig a következőképpen alakult: a mester (magister lapicida), a helyettese (viceregens), legények és inasok. Ezzel a fejlett szervezettel szemben igen nagy hiánynak tűnik, hogy a céhlevél a mesterremek felől nem intézkedik. Talán csak valamilyen hagyományos, de még nem rögzített gyakorlata volt.

A céhes mesterek – úgy látszik – kezükben tartottak mindenféle munkát, vagy legalábbis annak az irányítását. Annál feltűnőbb, hogy ugyanekkor szerzetes-kőfaragó is működött Kolozsvárt: frater Urbanus az óvári domonkos klostromban (1524). A két irányvonal akkor még párhuzamosan futott.

A XVI. század derekától kezdve a városi számadáskönyvek a kőfaragók igen bőséges névsorát tárják elénk, többé-kevésbé feljegyezve munkájukat is. Mintegy 50 esztendő időtartamából nem kevesebb mint 56 személyt emlitenek név szerint, de ezeken kívül sokakat névtelenül, akiknek a számát legalább kétannyira vagy még inkább három annyira tehetjük. Feladataik is széles körűek voltak, mind a városban, mind a városon kívül, Erdély-szerte.

A lapicida (kőműves) névsorban vannak kiemelkedő, jeles mesterek és vannak egyszerűbb kézművesek. Az előbbiek közé sorolhatjuk a céhmestereket és azokat, akik a fejedelemnek, az udvari és vidéki nemességnek dolgoztak, valamint a jelentősebb városi építkezésekben vettek részt.

A céhmesterek közül ismerjük a következőket: Zéchy Miklós (1525), Ujváry György (1525), Iacobus Olaz (1525), Ambrosius Fekete (1525), Berkenyesy Máté (1589). Michael Bereczk (1589). Diószegi István (1591). A céh megbizottjai között a céhmesterek mellett szerepelnek olyan tekintélyes személyek, akiknek „magister lapicida” címzés járt. Így említik éppen a céhlevelekben, illetve céhiratokban a következőket: Szilágyi Jánost, Kuthy Jánost, Gyujtó Mártont és Petrus Keomiwest 1589-ben, majd 1591-ben ismét Kuthy Jánost és Michael Keomiwest. Ezek az adatok mindössze három esztendőről (1525, 1589, 1591) tájékoztatnak. Az első vonalban azonban sokkalta több mester tartozott, hiszen a céhmestereket évről-évre újra választották. De természetesen ugyanazt a mestert többször is megválaszthatták.

Az élvonalba tartozó mesterek dolgoztak elsősorban a fejedelemnek. Ezek között voltak olyanok, akiket a fejedelem névszerint hívott meg, nyilván azért, mert ismerte és becsülte a munkájukat. Közöttük – mai tudásunk szerint – első lehetett Seres János. A kolozsvári sáfár 1577. április 9-ikén háromlovas kocsin nagy sietve küldte Serest Fehérvárra, „hogy a fejedelem (Báthory Kristóf) hivatta”. Körülbelül egy hétig tartózkodott ott az elvégzendő munkák megbeszélésére, a rendelések felvételére, és máris ment tovább a fejedelem megbízásából Szamosujvárra, végül Husztba, a fontos végvárba. Az 1580-as években név szerinti meghívást kaptak a következők: Keomijes Antal (1582), Diószegi István a későbbi céhmester (1588, 1589), Szilágyi János (1588, 1595) és Kuthy Márton. A vezető mester ebben az időszakban kétségtelenül Diószegi István volt: ő vitte le Fej érvárra 1589. augusztus 7-ikén a faragott köveket, összesen 12 szekérrel. A leszállított faragványok jó része az ő műhelyéből származhatott. Egy évvel később, 1590-ben a kolozsvári bíró „parancsolattýára” Fehérvárra indulnak Komijes Lőrincz, Komijes András és Komijes István, majd 1592-ben Mónika Mihály. Az elsődleges parancs természetesen ezekben az években is a fejedelmi udvarból jött, de a mesterek kiválasztását a kolozsvári bíróra bízta.

A fejedelmi, illetve az állami feladatok közé tartozott a riscus tulajdonában levő várak, különösképpen a végvárak építése, vagy a meglévők megújítása, a haditechnikának megfelelő megerősítése, amivel rendszerint együtt járt a művészi ékesség, a monumentalitás jegyében. Amikor Seres Jánost 1577-ben „Husztban küldte az ur” (Báthory Kristóf) valószínűleg valamilyen dekoratív faragványra adhatott megbízást, vagy legalábbis ilyenre is. Ugyanebben az évben dolgozott Huszton Keomijes Imreh, sőt később is (1577, 1579), majd újból Báthory Zsigmond hívására Szilágyi János (1592), Mónika Mihály (1592) és Kómijes András (1595).

Az új, hatalmas végvárhoz, Váradhoz számos kolozsvári kőmivest, kőfaragót rendeltek ki, szinte évről-évre, nevüket azonban nem jegyezték fel.

194-204 Szamosujvárt is folytak építkezések, ezek azonban nem lehettek nagyméretűek, inkább a meglévő épület-komplekszus megerősítését, átalakítását szolgálhatták. 1577-ben Seres János és Komijes Antal dolgozott itt, majd 1592-ben Kuthy János.

214 Fejedelmi építkezésnek számított mind a tordai, mind a dési sókamaraház fel-
219-220 építése. A tordai építkezésben Brassay Ambrus (1590), Keomies Dabó Lőrincz (1590) és Kuthy János (1592) vettek részt, nyilván mint vezetőmesterek több más névtelen társuk élén. A dési kamaraházhoz is számos kolozsvári mestert küldtek ki, de név szerint csak egyet említenek, Keomijes Pétert (1590), aki 1589-ben a céh egyik jelentős személye volt.

A főuri, nemesi megbízásokról csak elvétve emlékeznek meg a számadások, és pedig csupán csak akkor, ha a megrendelő a szekerezés dolgában a városhoz fordult. Így tudjuk, hogy Marosujvárt Gálfi János számára Keomies Péter, a fent említett jeles mester dolgozott 1590-ben, Szilágysomlyón pedig az ifjabb Báthory István számára Szilágyi János 1593-ban, aki szintén hasonló rangban vagy minősítésben sü-

rün és sokféle kapott megbízásokat. Az építtető mecénás és a munkát vállaló mesterek kapcsolata közvetlenül tárul elénk abban a szerződésben, amelyet czegei Wass György kötött két kolozsvári mesterrel, Keomijes Váradi Györggyel és Keomijes Gergellyel 1588-ban, és pedig ajtók és ablakok kifaragására, tehát a legfinomabb munkákra. Következésképpen mindkét mester a jeles lapicidák közé tartozott.

A városi építkezésekben jórészt a fentemlített mesterek jeleskedtek, gondos, megbízható munkájukat a városi magistratus ismerte és becsülte. A monostori hidépítésekor Seres János volt a szakértő, erről a sáfár így emlékezik meg: „Seres János jött oda látni” (1573), ugyanakkor megbecsülésük jeléül lepénnyel és borral vendégelték meg. Az óvári fogház építését Diószegi István a jól ismert céhmester irányította és nyilván erősen részt is vett benne (1590). Ugyancsak Diószegi István építette a Békáspatak hidját Kwmies Mihállyal együtt (1593). Keomijes (Komies) Péter nevével is többször találkozunk: 1588-ban a Szent Mihály templom sekrestyéjében dolgozott, 1593-ban a Tanácsházban kemence „melyéket” azaz kandallót faragott, valószínűleg olyasféléket, mint amilyen Wolphard István házából került a Muzeumba. Az óvári scholaban Kőműves Dabó Lőrincz dolgozott (1585), a Magyar utcai templom (Szentpéteri templom) ujjáépítésében Kwmies Máté vett részt, ő rakta be az új ablakokat, amelyeket feltehetőleg maga is faragott (1593).

A nagyobb munkálatokhoz természetesen nem egy mestert rendeltek ki, hanem többet, akik azután legényeikkel és inasaikkal együtt dolgoztak. Ilyen összmunkát találunk a Torda utcai kisajtó építésekor, ahol 1584-ben három mester dolgozott: Kwmies Balázs, Kwmies Lőrincz, Kwmies Péter, 1592-ben pedig már öten: Szász Lőrincz, Kuthy János, Monika Mihály, Végh Lőrincz és Gyujtó Márton.

A műhelyek között olykor nem csupán szolgálati kapcsolat mutatkozik, hanem családi is. A Szécsi Seres családban három nemzedéken át folytatódott a kőfaragás mestersége: kezdte Zechy Miklós céhmester, utána következett Seres János, az insignis sculptor, majd az ő korai halála után a fiai. Diószegi István céhmester művészetének jeles folytatója tulajdon fia: Diószegi Péter volt. A Kuthy családban pedig egy időben hárman is forgolódtak ugyanebben a mesterségben: Kuthy András, János és Márton.

Néhány mester munkásságáról a számadáskönyvek szokatlanul sok adatot tartalmaznak, olyannyira, hogy több évtizedre kerekedik ki kőfaragó tevékenységük. Me tartoznak elsősorban a fent említett élvonalbeli mesterek, továbbá: Válaszuthy Benedek, Komijes Antal, Komies Bálint, Bányai András, Komijes Imreh stb. Szásznak három kőművest neveznek: Szász Lőrinczet, Sas Kümies Andrást és Zaz Antalt. Nyilván Brassóból származott Brassay Ambrus. Feltűnő mindegyikük munkásságában – a nagyokat sem kivéve –, hogy igen egyszerű, sokszor szinte alantas munkák váltakoznak nagyobb megbízásokkal. Meglátszik rajtuk, hogy nem válogattak a munkában, hanem egyszerűen és becsületesen vállalták. Az ifju mesterek gyakorlati kiképzéséhez is hozzátartozott az egyszerű kőfaragó munkák elvégzése.

A városi magistratus annyira meg volt elégedve a lapicidákkal, hogy 1588-ban tanácsai jegyzőkönyvébe foglaltatta: a lapicidák érdemes, hozzáértő és hasznos emberek bármilyen kő-építkezés elvégzésére.

Az elismerés gyümölcse lett az újra kiadott és megerősített céhszabályzat. Erre 1589-ben került sor. A terjedelmes irat igen átgondolt, minden kérdés – legyen az szervezeti avagy mesterségbeli – benne foglaltatik és világosan elénk tárul. A szabályzat pontjait nyilván a céhmesterek és a magister lapicidák állították össze, de az egész iratnak a megfogalmazása alighanem Diósy Gergely notarius (18) gondos és szép munkája. Nevét megtaláljuk az okirat végén, de más dokumentumokon is. A szabályzatot először a városi magistratus erősítette meg 1589 husvétján, majd 1591. november 1-én átírta és megerősítette Báthory Zsigmond fejedelem Gyulafehérvárt.

Az ünnepélyes dokumentum hivatkozik az első céhlevélre és kezdeményezőjére, az akkori céhmesterre, Zechy Miklósrá. Ez nyilván az 1525. december 20-ikán kelt dokumentum volt, amelyről megjegyzik, hogy igen elrongyolott állapotban van, de meg intézkedései el is avultak. Itt nyilván az egyházi előírásokra céloznak, amelyeket a reformáció után nem tudtak vállalni. Az új céhlevelet két céhmester (rectores cehe) – Michael Bereczk és Mattheus Berkenyesy – és öt mester (magistri lapicidae simulque murarii), névszerint Szilágyi János, Kuthy János, Gyujtó Márton, Diószegi István és Petrus Keomiwes kérték mind a lapicida, mind a murari us mesterek nevében. Ennek megfelelően az oklevél bevezetésében megjegyzik, hogy céhükben, a „societas”-ban kétféle mesterek vannak: egyrészt a lapicidák (kő-művesek), akik értenek a kő finom és tiszta megmunkálásához, de egyben falat is építhetnek, másrészt a murariusok, magyarul rakók vagy rakó-művesek, akik a kövek faragásához nem értenek (fabricationem Lapidum sunt ignari et non perfecti), de annál inkább a falak és boltozatok építéséhez (1. articulus). A kőfaragás magasrendűségét nyomatékosan hangsúlyozzák. Ezzel szemben a murarius mestersége „ars inferior” (3. articulus). A lapicida mindkét mesterséget űzheti, a murarius ellenben csak a sajátját. Ha a murarius mégis kőfaragásba kezdene, kiváltképpen a mester-munkához (janua capitulata) tiz forint birságot fizet és abba kell hagyni a munkát (34. articulus).

A mesterségek és ezzel együtt a céh összetételének világos meghatározása után következik városvédelmi kötelezettségük szabályozása (1. articulus). A céh bástyája, illetve tornya, a „turris antiqua” a déli falban a szabók bástyájától, (vagyis a délkeleti sarokbástyától) a harmadik volt, az egykori Torda utcai kiskaputól keletre az első. Ezt tartozik a céh rendben tartani, minden romlásából megépíteni és egyben készenlétben tartani minden hadiszerszámát, ágyuit, puskaporát. Ez a feladat egyenlőképpen hárult mind a lapicida, mind a murarius mesterekre. A bástya elnevezése „turris antiqua” arra mutat, hogy ennek az építése megelőzte a céh 1525 hivatalos megalakulását. Nyilván még a XV. században építették,

és már akkor a lapicida és murarius mesterekre bízta. Abban az időben a műhelyek fejlődése a céhes közösség felé fordulhatott, illetve azt készítette elő.

A bevezetésből kiviláglik, hogy maga a céh nagyra becsülte és tisztelte tulajdon mesterségét, és ezért ennek gyakorlását a jó és szép munka érdekében kívánta szabályozni. Ez mutatkozik meg a tanulók, inasok (novellus, tyro, servus mercenarius) képzésében is, amelyet nagyon lelkiismeretesen szabályoztak és végeztek. A tanulásra jelentkezőnek először igazolnia kellett tisztességes (törvényes) származását, különben nem vették fel (2. articulus). Viszont szabadon választhatott a két mesterség között. Mesterét vagy maga választotta, vagy a céhmesterek jelölték ki „observato ordine et equitate”. Mesterénél 15 napi próbaidőt töltött azért, hogy vajon a mester a tanulót, ő pedig mesterét, megszeretik-e egymást kölcsönösen (mutuo adamabunt), vagy sem. Ha ez nem következett be, akkor a céhmesterek más mesterhez rendelték (3. articulus). Ugyanigy más mesterhez rendelték, ha mestere kegyetlensége miatt távozott és ezt hitelesen igazolta (4. articulus).

Ha a jelentkező a lapicida mesterséget akarta megtanulni, 5 évig kellett dolgoznia mesterénél, a lapicidák fiai azonban kivételesen csak 4 évig. A murarius inasok pedig csupán csak 3 évig tanultak, lévén az a mesterség alábbvaló (3. articulus). A tanulóévek kitöltése után azonban kötelesek voltak még 6 hónapig dolgozni mesterük műhelyében a szokásos bérért (6. articulus). Ha pedig az inas nem töltötte ki a tanulóéveit, akkor még napszámos munkát sem vállalhatott (5. articulus). A servus mercenarius mesterét a céh jelölte ki és annál kellett dolgoznia egy esztendeig (7. articulus). Mindezekkel a szabályokkal a munka jó minőségét és zavartalan folytatását kívánták biztosítani. Az anyagbeszerzés érdekében pedig úgy rendelkeztek, hogy mindegyik servus mercenarius köteles mestere számára elegendő követ fejteni (9. articulus). A mesterség tanulását tehát az alapoknál kezdhették. Megjegyzendő azonban, hogy a kőműves inasokon kívül hivatásos kőszegők is dolgoztak a bányákban.

Ha pedig a servus mercenarius nem hajlandó a szabályokat teljesíteni és mesterét szolgálni, sőt idegen helyeken nemeseknél folytatja mesterségét (in locis extraneis seu apud nobiles artem suam exerceret), akkor az nem dolgozna tik a városban, a céh privilegiumait nem élvezheti, sőt szerszámát is elveszik (10. articulus). Amíg a servus mercenarius el nem készíti a mesterremeket, nem házasodhatik, céhjelvényt nem kaphat, ünnepi lakomát sem rendezhet a céhnek (11. articulus). Ha pedig a mesterremek elkészítése előtt mégis megházasodik, a céh jogait nem élvezheti, mesterségét csak saját kezével folytathatja, kontárnak tekintik, a városban nem dolgozhatik másokhoz társulva sem (13. articulus).

A céhlevél leglényegesebb része a 12. articulus, amely a mesterremek mi-benlétét határozza meg a lapicida mesterségben. A lapicida mesterremeke a „janua capitulata”, azaz – mint a további szövegből kitűnik – olyan ajtó „melyék”, amelyet cannelurás pilaszterek (columnae virgatae) kereteinek, a pilasztereket fejezetek diszítik, (capitellis ornata) és az utóbbiak helyes proportiókban (in legi-

tima proportione) készülnek és a méretek mindennemű részletben egymásnak megfelelnek (omnia dimensionum genera recte correspondeant). A megfogalmazás oly szabatos, és annyi esztétikai és stílusértéket tartalmaz, hogy építészeti traktátusba is beillenek.

A lapicida második mesterremeke egy keresztboltozatos helyiség megépítése volt (domus seu holocausti testudinem fornicemque in formam crucis), amelyet mesterénél dolgozva kell valahol elvégeznie „helyesen és tartósan” (recte ac modo durabili preparat). Jellemző, hogy még mindig a keresztboltozat az eszményi építészeti megoldás – jóllehet új formában. A mesterremek gyanánt épített boltozatos helyiséget a helyszínen vizsgálják meg a céh rektorai és jeles mesterei, ugyanakkor a jelölt tartozik „modum ac mensuram illius fornicis preperande delineare”. Tehát a műszaki rajzban is jártasnak kell lennie. Ha pedig ezt a feltételt nem tudja teljesíteni, és tudatlannak találtatott (in ipsius testudinis edificande delineatione ignarus ruerit compertus), akkor az építkezéstől elmozdították és további tanulásra utasították mindaddig, amíg az általa épített boltozat „fornix illa pro suo magisterio sit et recipiatur”. Az az inas, aki mindkét mesterremeket becsületesen és jól megcsinálta, valóban fel volt készítve mindennemű építkezés elvégzésére. A kolozsvári mesterek ennek a kitűnő iskolázottságnak köszönhették jó hírnevüket Erdély-szerte.

Feltűnő azonban, hogy a 12. articulus a murarius inas mesterremekéről nem szól. Ez csak közvetve derül ki a 16. articulusból, amely szerint a murarius inasok nem kötelezhetők „ad magisterium janue capitulate”, tehát ajtókeret faragására, hanem „sed fornicem (modo quisupra) impetret a suo magistro preparandam”. Tehát tanultságuk próbája a boltozás.

Mínekutána a lapicida mesterremekét elfogadták, ünnepélyesen felvették a céhbe és ugyanakkor átadták neki a mesterjelvényt (signum magistrale). Ugyanekkor az új céhtag nagy ebédre hívta meg a céh összes mestereit (14. articulus). A felvételt jelző „signum magistrale” valószínűleg a mesterjegy lehetett. Erről a továbbiakban úgy rendelkeznek (43. articulus), hogy 25 dénár birságpénzt fizet az a mester, aki nyilvános gyűlésen a mesterjelvényét lerajzolni nem tudja: „signum magistrale sibi ordinatum et extradatum publica dieta manu propria delineare ignoraverit”. A fennmaradt emlékek tanúsága szerint a mesterjegyek valóban a század végéig használatosak voltak.

A kívülről jött, de belföldi servus mercenarius, aki mesterségét Kolozsvár városában kívánja folytatni, az általa választott mesternél 15 napig dolgozhatik, utána bizonyosságot kellett tennie tisztességes származásáról és tanultságáról, inas-éveinek kitöltéséről. A továbbiakban igazodjék a céh szabályaihoz (15. articulus) és irassa be nevét a város polgárkönyvébe (20. articulus).

P32 A céhen kívüli mesterek, legények, inasok csak saját kezükkel munkálkodhatnak családjuk fenntartására, tanulókat, inasokat semmiképpen sem tarthatnak, másokhoz nem társulhatnak. Ha mégis a szabályok ellen cselekednének, szerszámaik

elvétnak (36. articulus). A céhes mesterek az ilyen kontárokkal együtt nem dolgozhatnak (37. articulus).

Számos articulus szól a munkafegyelemről, mely kiterjedt mind a legényekre, inasokra, mind a mesterekre. Országos érdek fűződött hozzá. Amikor a fejedelem vagy a város szükségéről volt szó, a céhmesterek tartoztak azonnal kijelölni a megfelelő mestereket és inasokat elegendő számban és a munkára kiküldeni. Ha a parancsnak valaki nem engedelmeskedett, azt egy időre eltiltották mestersége folytatásától Kolozsvár városában (24. articulus), ha pedig maga a város építtetik (*civitas hac edificatur*) mindegyik *lapicida* és *murarius* tartozott szorgalmasan részt venni a munkában és ezzel hazáját szolgálni „*ut patrie servire debent*” (25. articulus).

A kollegiális tisztesség megőrzése érdekében szigorúan eltiltják a mestereket attól, hogy felebarátjuk szerződéses munkájába beleavatkozzanak, vagy azt megbízójuk előtt ócsárolják, vagy éppen jogtalanul és méltánytalanul kisajátítsák (27. articulus). Hasonlóképpen tiltják egymás kölcsönös ócsárlását (47. articulus). Aki pedig más inasát elcsalja, birságot fizet (33. articulus). A szegény mesterek védelmére pedig úgy rendelkeznek, hogy egy mester se tarthasson többet 3 tanulóinasnál (*novellos*), mert úgy méltányos és igazságos, hogy a szegény mestereknek is jussanak „*tam novelli quam servi*” (32. articulus).

Egy mester sem vállalhatott egyszerre több munkát különféle helyeken (29. articulus). A vállalt munkát pedig félbehagyni szigorúan tilos volt. Ha valaki szerződéses munkáját mégis befejezetlenül hagyta, a rektoroknak kellett más mestert a munka gyors befejezésére rendelni. Addig az a mester más munkát nem vállalhatott (28. articulus). A tanulók pedig a céhnek sem rendezhettek lakomát, ha nem fejezték be 15 napon belül a munkájukat (19. articulus). Rendelik továbbá, hogy a munkát gondosan végezzék, ami kárt, hibát csinálnak, az tartoznak kijavítani (30. articulus). A kövek megőrzéséről, szállításáról, az „állás” csinálásáról pedig gondoskodjanak (31. articulus).

A jó rend kiterjedt a céh lakomákra, ahol ki-ki tartozott a kijelölt helyre ülni (43. articulus), az inasok pedig felszolgálni (17. articulus). A zenebonát keltőket, hangoskodókat, szitkozódókat szigorúan megbüntették (46. articulus).

Részletesen szól a céhlevél a „*societas*” belső szervezetéről, kormányzásáról. A céh igazgatására évenként három rektort, azaz céhmestert választottak az idősebb, tapasztalt mesterek közül, akik mind képességeikkel, mind erkölcsi megbízhatóságukkal kiváltak: „*in artibus ingenio ac morum probitate excellentiores*”. A hármas csoportban egy mindig szász volt (22. articulus). Ez az arányszám világosan mutatja a magyar *lapicidák* jelentőségét és tulsúlyát. A céhmesterek beiktatásakor a szenátusból meghívott két esküdt polgár előtt megesküdtek a törvények (*leges*) és a céhszabályok (*articulos*) megtartására, ugyszintén arra is, hogy a házak becslésekor – ami az ő tisztjük volt – becsületesen és valóságosan értékelnek (22. articulus). A rektorok kötelesek voltak minden hónapban összehívni az egész *societast* és gyűlést tartani, amelyen a sérelmeket, panaszokat orvosolták és a szükséges dol-

gokról tanácskoztak (38. articulus). Egy éves szolgálatuk után, Szent Pál megtérése napjának (január 25) az előestéjén, elszámoltak a céh vagyoni állapotáról, az ünnepen pedig letették a tiszttüket.

Szólnak még az articulusok a tagok magánéletéről, terheik közös hordozásáról. A temetéseket négy ifjumenterre bízták (39, 40. articulus). Az özvegyek egy évig folytathatták férjük mesterségét, ez időre a tanulókat és az inasokat is megtarthatták (41. articulus). Az idős, megrokkant, vagy sebesült, sérült tagokat a céh jövedelméből „pio ac Christiano zelo” segítették, és ugyanígy a beteg és sebesült legényeket, inasokat is (novellos servosque).

A céh jövedelme részben a tagdíjakból, és a különféle birságpénzekből tevődött össze. Mindkét fajta taksa elég nagy volt: az inasok tanulóéveik kezdetekor két forintot fizettek, mesterré avatásukkor újból két forintot: a birságpénzek a néhány dénáros összegtől 25 forintig emelkedtek. A legnagyobb birságot, azaz 50 forintot a céh saját magára (universa societas) szabta ki, és pedig arra az esetre, ha a nagy gonddal összeírt szabályokat (magna cura inventos, examinatos, correctos et approbatos articulos) részben vagy egészben megszegnék. Tehát a fegyelem mind az egyes tagokra, mind az egész céhre igen nyomatékosan kötelező.

A céhszabályzat nagyon erősen körülhatárolta a céhtagok, valamint a legények, inasok életét. Viszont teljes volt a szabadság a munkavállalásban, a megbizókkkal közvetlenül köthettek szerződést (conventionem). Ugyanígy az építtető is – legyen az városi polgár (civis et comansor noster) avagy vidéken lakó nemes (nobilis extraneus) – szabadon hívhatta meg azt a mestert munkára, akit akart, sőt, ha a megegyezés nem sikerült, szerződést nem kötöttek, joga volt más mestert megbizni és azzal szerződést kötni (26. articulus).

A céhszabályzat a bérkérdésben is intézkedik, amennyiben az inasok és napszamosok (servi lapicidarum simul et murariorum mercenariorum) heti bérét a téli időszakra (szeptember 8-ától husvétig) 35 dénárban állapítja meg, a nyári időszakra husvétől szeptember 8-áig 60 dénárban. Ezek lehettek a minimális munkabérek, amelyek akkor mégis sokat jelentenek, hiszen a tyuk ára 4 dénár volt, a ludé 10, 60 dénáron pedig báránybőr subát lehetett vásárolni. Más adatok nagyobb munkabérekéről is tájékoztatnak. Az 1571-es marosvásárhelyi országgyűlés árszabályzata szerint „az rako kűmiveseknek a ki mester” egy hétre egy forintot és ételt-italt adjanak, a legénynek 60 pénzt, azaz dénárt. 1584-ben a Torda utcai kisajtó építésekor a kőműves mesterek fejenként 32 dénárt kaptak egy napra. A Széna utcai kisajtó építésekor a kőműves mestereknek napi 28 dénárt fizettek, a legényeknek 20 dénárt, az inasoknak 16 dénárt. Gyakran előforduló napibér a 25 dénár. A különleges faragott munkák (ajtók, ablakok, stb.) díja ez időben még változó, limitatiojukra csak Bethlen Gábor idejében került sor. Elszórt adatokat azonban találhatunk. Például 1590-ben Keomies Pétertől egy ajtó melyéket vagy kő ajtót, 5 forinton vettek. A finomabb munkák értékelése szempontjából igen tanulságos Wass György szerződése kolozsvári mesterekkel, mely mint e korból egyedül fennmaradt

magyar nyelvű kőfaragó szerződés (1588) igen jelentős. Wass György 7+4 ablak és 5 ajtó kifaragásra adott megbízást és mindezekért ígért 71 forintot, két köböl búzát és 3 sajtot. A készpénzt elosztva a darabszám szerint durva számítással kb. 4 1/2 forint jön ki, amely megtoldva az élelemmel eléri, sőt talán meg is haladja a fent említett 5 forintos átlagot.

A céh amiképpen a fentebb felsorolt articulusok mutatják, igen komolyan vette a munkafegyelmet és mindenáron igyekezett azt biztosítani. Ennek a gyakorlati szükségességét élesen világítja meg az a per, amely 1569-ben Mikola István, szamosfalvi birtokos nemes és Komies Ambrus között folyt. Az egymásnak ellentmondó, egymást vádoló tanuvallomásokból zürzavaros kép tárul elénk. Az egyik fél tanui vallják, hogy Ambrus mester félnapot sem dolgozott, a legények, mivel hiába várahoztak mind a kő- és mésszállítmányokra, mind a segédekre, az apróművesekre, szétszéledtek. Az egyik a folyóparton elaludt, mások elmentek halászni, sőt horribile dictu a kocsmába is inni, egy részük vissza sem tért, hanem a mezőn aludt. A késelem, zavar oka – úgy vallják – Mikola mulasztása volt, a megígért segítség elmaradása. Mikola tanui viszont erősítik, hogy gazdájuk teljes készülettel jelent meg, még arató jobbágyait is mozgósította, Ambrus mestert pedig többször hívták, de nem jött. Az ellentmondó vallomások után a bíró bölcs ítélettel egyik felet sem igazolta, hanem elrendelte a megkezdett munka sürgős befejezését, a költségeket pedig a megegyezés szerint tartozott mindkét fél viselni.

Súlyosabb volt a helyzet, amikor országos feladatokról volt szó, amikor a fejedelem parancsára kiküldött kőművesek engedetlenül elmaradtak. Mikor Kalmár János kolozsvári polgár 1579 júniusában a gyulafehérvári udvarban járt, aggodalommal „értette az fejedelem haragját a kőművesek felől, hogy az fejedelem miére /művére/ nem mentenek volna,” és ebben a feszült helyzetben Gálfi János tanács urnak és Kovácsóczy Farkas kancelláriusnak narancsokkal kedveskedett, „hogy az fejedelem haragját szállítsák”.

Az építkezések gyakorlati nehézségeiről sok panasz van feljegyezve a tanácsi jegyzőkönyvekben és a számadási könyvekben. A mulasztások miatt fontos építkezések igen vontatottan haladtak, újabb rendelkezésekre volt szükség a munka valószínűsítésére. Különleges nehézségekkel küszködtek a jezsuiták fejedelmi alapítású kollégiumuk építésekor: hol a pénz, a fejedelmi segély kiutalása késett, hol anyag nem volt, hol ember nem volt. A protestáns lakosság keményen ellenállt, helybeli mestert alig kaphattak. Itáliából kértek muratore architetto-t, Rómából hozattak kőműveseket.

A nehézségek ismeretében érthető a céhszabályzat szigorú rendelkezései, megkötései, amelyeket a nagy célok, a szép és jó munka érdekében adtak ki. Itt jutunk el a dokumentumokban megnyilvánuló stíluskérdésekhez, építészet- esztétikai kivánalmakhoz, – mert ilyenek is vannak és ezek kiváltképpen értékesek.

E korszak építészeti felfogása, stílustörékvései két nyilatkozatban tárulnak elénk. Érdekes módon, az egyik a céh, illetve a lapicida mesterek, a másik a megrende-

lő építészeti gondolkodásáról tájékoztat. A céh maga építészeti eszményét a mesterremek leírásába foglalta bele, amely szószerint így hangzik: „una janua capitulata ex lapidibus fabricanda, capitellis ornata, cuius columnae sint decenter virgatae et omnia eius capitella in legitima proportione secundum omnia dimensionum genera recte correspondeant.” Bámulatos ez a kifejezés „janua capitulata”, szebben, szemléletesebben és tömörebben aligha lehetett volna megfogalmazni a renaissance kapuzat építészeti eszményét. Valóban a kapu- vagy ajtókeret hangsúlyos jellegzetessége a pilasztereket vagy oszlopokat koronázó fejezet, az ajtó kiváltképpen való ékessége (capitellis ornata). Az oszlop – illetve pilaszter-fejezeteknek ilyen ünnepléses kiemelése arra emlékeztet, hogy a legmodernebb renaissance kutatás mennyire nagy súlyt helyez az oszlop- és pilaszter-fejezetek tanulmányozására, eredetkérdésére. A kolozsvári mesterek jó érzékkel ismerték fel az oszlop- és pilaszter-fő jelentőségét. Ugyanez a finom építészeti érzék nyilatkozik meg a mesterremek további leírásában. A szép pilaszter-főkhöz kannelurás törzsek illettek, (columnae virgatae), amelyek párhuzamosan futó merőleges vonalaikkal felvezetnek a fő ékességhez, a fejezetekhez. Ismerték továbbá ennek az építészeti szerkezetnek belső titkát: a méretek és arányok harmonikus egybehangzását, a helyes proportiók (legitima proportio) varázsát. Amiképpen hangsúlyozzák a méretek és arányok harmonikus egymásra vonatkoztatását, abból az az eszmény bontakozik ki, amit Leon Battista Alberti a renaissance nagy építész-teoretikusa egy századdal korábban a concinnitas fogalmával fejezett ki. Pedig a kolozsvári lapacidák távol éltek Itáliától, nem is voltak olaszok, mégis ennyire megéreztek a lényegét. A remekbe készült, finoman faragott ajtók azonban megfelelő környezetet is kívántak. Ezt is jó érzékkel és szerencsés módon határozták meg a kolozsvári mesterek a keresztboltozatos hangulatos intérieurökben, amelyek lágy ivelésekkel fogták körül a szinte ékszer gyanánt beléjük helyezett finom faragványokat. Ma már ezeknek varázslatos hatását csupán két helyiség érzékelteti: Petrus Minch monogramjával ékes boltozatos helyiség 1583-ból a Fő téren (19/20 sz., I. emelet), és egy másik a Monostor utcában (15. szám, földszint) a XVII. századból.

83

A megrendelő építészeti felfogásáról pedig az a szerződés tájékoztat, amelyet 1588-ban Wass György czegei birtokos kötött két kolozsvári lapacidával. A kívánt munka a következő volt: hét czirkalombeli ablak két festonosra, négy ziniyjes ablak két-két festonosra és öt ziniyjes ajtó. Mindezeket a faragványokat nyilván építendő kuriája számára rendelte. A szerződésben feltűnőek az építetőnek részletesen meghatározott kívánságai. Nem csupán ablakokat és ajtókat rendelt nagy általánosságban, hanem ő maga jelölte meg az ablakok és ajtók építészeti formáját. Annál sajnálatosabb, hogy kétségtelenül pontos meghatározásait inkább sejtjük, mintsem értjük, mivel semmiféle más, egybevetésre alkalmas szöveg ez idő szerint nem ismeretes. A feston francia eredetű szó, önmagában is feltűnő, jelentésében még inkább, mert füzért jelöl. Füzérdiszes ablak azonban ebben a korban nincsen. Inkább levéldiszes renaissance keretelésre gondolhatunk, éspedig – mivel a szerző-

des két festonos ablakot említ –, kettős ikerablak keretelésére. A kettős félköríves ikerablak ebben az időben a XVI. század derekán és a második felében igen gyakori volt (Szamosujvár, Alvinc, Egeres, Szentbenedek stb.). Még nehezebben megközelíthetők a többi kifejezések, a czirkalombeli ablak és a ziniizes ajtó, az előbbi talán a félkörívekre utal, az utóbbi talán a párkányra. Bármi legyen is a fenti építészeti kifejezések jelentése, annyi kétségtelen, hogy a megrendelő Wass György a tulajdon építészeti felfogásának megfelelő faragványokat kívánt. Vagyis korának építészeti formáiból kiválogatta a neki tetszőket és ezzel lényegileg meghatározta az építészeti kiképzést.

* * *

A mesterek és a munkaszervezet, valamint az építészeti felfogás megismerése után szükséges, hogy a munkálatok eredményei, a XVI. századi kolozsvári építkezések is elének táruljanak.

A fő építtető mecénás a városi magistratus volt, hatásköre egyaránt kiterjedt az egyházi és a világi építkezésekre. A munkák felett a városi tanács döntött, a költségeket pedig – beleértve a templomi építkezések költségeit is – a város sáfárai számolták el. Az építkezések gondviselésére a tanács rendelte ki a procuratorokat, építési biztosokat, illetve megbizottakat.

Az egyházi építkezések még a század elején a Szent Mihály templom északnyugati tornyának a felépítésével kezdődtek (1511-1526). Ezt a tornyot azonban 1586-ban villámcsapás érte, és tüze a toronysisakot elpusztította. Az új toronysisak – úgy látszik – zárt volt, mert 1612-ben „az toronybeli erkélyeknek ablakira lantornákat” csináltatnak. Ez a zárt toronysisak látható Egidius van der Rye Kolozsvárt ábrázoló rézkarcán is. A sok kisebb-nagyobb munkák közül megemlítendő még a sekrestye megcsináltatása 1588-ban. Ezt a feladatot Komiwes Péterre bízták.

Jelentősebb volt az u. n. kistemplom építése, tulajdonképpen a régi Szent János kápolna megnagyobbítása és ezzel egyben gyökeres átalakítása. Alaprajza, melyet Giovanni Morando Visconti térképéről (1691) ismerhetünk, hosszánegyszöget mutat, külső támaszt ó-pillérek nélkül, belsejében pedig kettős oszlop- vagy pillérsorral, az oszlopok száma 4-4. A templom hossza mintegy a nagytemplom felének felelt meg. A Descriptio (1734) írói szerint hat-hétszáz embert is befogadhott, országgyűléseket is tartottak benne. Az alaprajzból nyilvánvaló, hogy ez a gyökeres átépítés renaissance jellegű volt. Annál sajnálatosabb, hogy semmiféle maradványa sem ismeretes, pedig oszlop- illetve pillértípusának a megismerése különösen fontos lett volna. Mindazonáltal kétségtelen, hogy az oszlop- vagy pillér-soroknak ilyen jelentős alkalmazása a renaissance építészeti eszmény hatásos megnyilvánulása volt. A kistemplom átépítése az 1560-as években ment végbe, 1566-ban a sáfár megcsináltatta a fedelét, és a piac (Fötér) déli részére nyíló három ajtaját, nyilván ékesen faragott keretekkel. Ez időben fejezhették be a mun-

kálatokat, amelyek – a Descriptio (1734) tanúsága szerint – János Zsigmond fejedelem megbízásából és támogatásával folytak.

A Farkas utcai templomra is gondot viseltek, tornyát 1562-ben befedték. Mikor pedig a templom 1581-ben a jezsuiták birtokába került, kijavították kisebb-nagyobb hibáit, hiányait, és a katolikus liturgiának megfelelő új berendezéssel látták el. Még a jezsuita birtoklást megelőzően 1579 áprilisában a „cseri klostrom udvara kapuját” megcsináltatták. Kisértő a gondolat, hogy vajon ez a kapu nem azonos-e a ma meglévő nagy kapuval, amelyen 1762-es renoválási dátum olvasható, ennél azonban jóval korábban készülhetett. Az utóbbi elemei, részletei azonban nehezen illeszthetők az 1570-es évek stílusába. De meg az 1603-ban végbe ment rombolás olyan alapos volt, hogy alig maradhatott épségben valamilyen XVI. századi faragvány.

Az óvári domonkos klostromot – a domonkosok távozása után – Izabella királyné részére szállásnak alakították át. Az általa lakott részt „palatinum”-nak nevezték, amely a többször (1579) emlegetett nagy teremmel lehetett azonos.

Később, 1557-ben országgyűlési végzésből és Izabella királyné által rendelt évi támogatással ugyanitt iskolát alapítottak, mely a művelődés fontos tüzhelye lett. A királyi adományról büszkén szóltak az emléktábla sorai: „Donatio Regia sum...” A városnak is nagy gondja volt a scholara, a számadáskönyvek sok adatot jegyeztek fel a belső építkezésekről, átalakításokról, amelyek azt célozták, hogy az épület mind a professzorok, mind a tanulók részére alkalmas legyen.

A Magyar utcai templom (az egykori Szent Péter templom) is gyökeres átalakuláson ment keresztül 1591-1593 között. Az építkezés gondviselője Budai Tamás 1585-ben 375 forintnyi nagy összegről számolt el, tehát az átalakítás igen jelentős lehetett. Majd 1593-ban a templom új ablakokat – nyilván renaissance-stílusúakat – kapott, ezeket Kwmies Máté rakta be, és feltehetőleg ő is faragta.

A szorosán vett városi építkezések között a legjelentősebb a régi tanácsház átépítése volt 1578-ban. Alighanem ekkor alakíthatták át a régi gótikus épületet az új stílusban. Sajnos, ennek sem maradt semmiféle nyoma. Csak sejthetjük, hogy az az új kemence „melyék,” melyet Kwmijes Péter „az alsó tanácsházban” csinált, legalábbis egyenrangú volt a Wolphard-Kakas-ház hasonló faragványával.

A magistratus humánus gondolkodására jellemző, hogy a közjót szolgáló intézményeket hathatósan pártfogolta. A régi – még XIV. századi alapítású – Szent Erzsébet ispotálynak, mely egyszersmind szegényház is volt, szorgalmasan gondját viselte. 1557-ben pedig közgyűlésileg határozta el a városi „feredőház” építését, melynek felügyeletével Heltai Gáspárt bízták meg. Tornácos épület volt, melyhez 1568-ban sudatoriumot is építettek.

Külön jelentőségük volt a városhalak, kaputornyok és bástyák építésének. Tulajdonképpen ez volt a város monumentális építési feladata, melyre igen nagy gondot fordítottak mind védelmi szempontból, mind rangkérdésből, hiszen éppen a

43-45 városfalak és tornyok voltak a város méltóságának hangsúlyos és szemléletes kifejezői. (3-4. kép).

A városfalak tulajdonképpen már a XV. században kiépültek. A munkát Zsigmond idejében kezdték el és körülbelül Mátyás korában fejezték be. Mindazonáltal a XVI. század elején újabb építkezésbe fogtak, melyhez mint „labor egregius”-hoz jelentős adókedvezményt kaptak II. Lajostól. De később is – végig az egész XVI. századon át folytonosan építkeztek. A haditechnika fejlődése és az idő vasfogának a rombolása ezt folytonosan újra meg újra szükségessé tette. Mindamellet az építettő magistratust a monumentális utáni vágy is áthatotta. Ezt bizonyítja éppen a kapubástyák új kiépítése, nemkülönben az építési emléktáblák. Az utóbbiak igen értékesek, mert bevilágítanak a magistratus gondolkodásába, azonkívül tájékoztatnak az építkezést elrendelő birákról és az építkezésekre gondot viselő procura torokról, építési megbizottakról.

Az építettő fő- és király-birák között találjuk Ferenczi Antalt (1544, 1581), Budai Tamást (1580), Munich (Minch) Pétert (1580 körül), Pulacher Istvánt (1580), Wolphard Istvánt (1581). Építési biztosok (procurator) voltak a Széna utcai kis ajtó építésekor Budai Tamás és Veress György 1574-ben, a Szamos-híd építésekor 1580-ban Valentinus Col (Kohl), Székely Jakab, Ladislaus Preiber: a Monostor kaputól észak felé, az Óvár felé huzódó várfal építésére illetve héjaztatására Breyber (Preiber) László és Szabó György viseltek gondot 1582-ben. A Középkapu őrházának építését 1581-ben Wolphard István főbíró irányította. A Középkapu tornyának építését pedig 1594-ben Ispoli mesterre és Nyirő Dánielre bízta. Diószegi István lapicida-mester mint építési megbízott működött Miklós deákkal együtt az óvári fogház építésekor.

179-180 Az építési emléktáblák közül a koraiak azok, amelyeken két féloszloptól határolt mezőben a város címer látható un. olasz koszoruban (Muzeum). A két dombormű csaknem azonos, nyilván egyidejűleg készültek, évszámuk azonban töredékes, csupán a két első számjegye maradt meg: 15... Származási helyük sem ismeretes. Egyszerűségükben is megkapó faragványok, finom levélsoros keretelésük, tiszta és levegős kompozíciójuk a kora cinquecento irányához kapcsolódik. Viszont későbbi renaissance jellegű a Szamos-híd emléktáblája Báthory Kristóf címerével 1580-ból

181 és az északnyugati várfal 1581-es emléktáblája, melyen a Báthory-cimert érdekes módon albába és stólába öltözött angyalok tartják. Mindkét emléktábla önérzetesen hangsúlyozza, hogy a híd, illetve a városfal „publicis civitatis expensis” készült. Közvetlenebb, a városi polgárok gondolkodásába bevilágító feliratok szövegét őrizte meg az 1734-ben készült város-leírás (Descriptio). A Szamos-híd nyugati oldalán magyar felirat hirdette: „Építettett ez erősség Istennek segítségéből és az városnak akarattából.” A Szappan utcai bástyatornyon klasszikus latin mondás ékeskedett: „Fortior est qui se quam qui fortissima vincit moenia, nec virtus altius ire potest.” A Szamos-híd őrházán pedig latin felirat örökitette meg Ferenczi Antal főbíró cselekedetét, aki a halálos pestis veszedelem közepette „sui memor officii

hoc opus fieri curavit, ut inter mortem et pericula exstaret momentum, se patriam et bonis legibus et publicis aedificiis ornare voluisse. 1544”. Alig van építési felirat, mely ennél szebb, bátrabb, etikailag mélyebb lenne.

A városfal kapuira és bástyáira vonatkozó feljegyzésekből arra is lehet következtetni, hogy egyik vagy másikerősség – főként a tornyok – nem csupán a gyakorlati védelmi célt szolgálta, hanem a város hangsúlyos ékessége kívánt lenni, a monumentalitás jegyében. Ilyen építkezésnek tekinthető a Magyar utcai kaputorony (1580-1589) és a Középkapu tornya (1594), illetve a régebbi torony átépítése, felmagasítása. A Középkapu volt a városfal leghangsúlyosabb pontja, tornyát óra diszítette, a város kürtöse benne székelt. A művészileg jelentős bástyák közé tartozott még a „turre speciosa”-nak nevezett bástyatorony (a Monostor-kaputól északra), melynek legfelsőbb emelete Báthory Kristóf fejedelem kedvelt tartózkodási helye volt.

Gondoskodtak továbbá a kapuk és bástyák illő ékességéről, a címerekről is, a város és a fejedelem hatalmi jelvényeiről. Erről tanuskodnak a fent ismertetett címerkövek, valamint a számadáskönyvek adatai. 1556-ban Kepyro Antal „az kapura chimerth chynalth”; 1587-ben a Magyar utcai kapu közelében levő bástyatoronyra a sáfár gondoskodásából vitorla került, melyre „varas chimeret irattam”. 1591-ben a Hid kapura új címerkövet faragtattak. Ez sajnos még a XVII. században elpusztulhatott, a Descriptio írói sem emlékeztek meg róla 1734-ben.

A városfalakba a humanista műveltségű magistratus római feliratos köveket is falaztatott. Ezekről részletesen ír Szamosközy István történetíró; az olasz jezsuitának, Antonio Possevinonak is feltűntek.

A városi építkezések sorában jelentős helyet foglaltak el a kőhidak. Közülük a Szamos kőhidja válik ki (1578-1580). Műszaki szempontból tekintve nagy teljesítmény lehetett, hiszen a havasi pataktól gyakran erősen megduzzadó, vadul rohánzó folyót kellett áthidalni. A magistratus büszke is volt alkotására, a hidat négy címer és két feliratos tábla ékesítette.

* * *

A XVI. századi kolozsvári építkezések sorában teljesen különálló jelenség a jezsuita kollégium. Báthory István király alapította 1579-ben (fundatio prima), testvérbátyja Kristóf fejedelem támogatta, az ország és a város javára Akadémiának szánták, mégis, mivel sem a hely, sem az időpont megválasztása nem volt szerencsés, a nagy terv eleve magában hordta a pusztulás csiráját. A nehézségek a kollégium építéskor azonnal jelentkeztek. A magistratus úgy vélte: „nagy egyenetlenségtől, háboruságtól félő a’ dolog” (1580. ápr. 2.) és szorongva figyelte a jezsuiták terjeszkedését. A Báthoryak valóban fejedelmi módon pártfogolták az Erdélybe hívott rendtagokat. Bőkezűen nekik adományozták a kolozsmonostori apátságot, az egész uradalmat összes falvaival együtt, azután Kolozsvárt az egykori minorita templomot és kolostort nagy kertjével és összes tartozékaival egyben, most már az építendő kollégium részére. De a jezsuiták ezt is szűknek találták, két újabb há-

zat csatoltattak a fundushoz. Majd pedig a ferences apácák egykori klostromának az átadását kívánták. A tervek nagybodásával a költségek felette megnövekedtek, ami Kvacsóczy Farkas kancellárt megdöbbsentette. Csak nagy késedelemmel jelent meg Kolozsvárt a fejedelmi fundatorral, amikor is 1580. április elején az építendő kollégium helyét kijelölték a Farkas utcában, az egykori apáca kolostor telkén. Az építkezések irányításával Sunieri provincialis pater Jacobus Wujek erdélyi prefektust bizta meg még ugyanez év elején, azaz 1580 januárjában. Az építkezéseket meg is kezdték 1580 tavaszán, ugyanakkor a fővenyhomok szállítására a fejedelem két lovat küldött, később pedig mésszel és építőfával látta el őket.

A munka mégis lassan haladt előre. Pater Wujek június 28-án irt levelében úgy nyilatkozott, hogy az eretnek polgárok minden módon akadályozzák az építést. De ugyanakkor őszintén megjegyezte, hogy a késedelem oka „modo lapides, modo pecuniae, modo alia atque alia desint”. 1581 tavaszára csak nagyjából készült el a kollégium épülete, a kolostor renoválása szintén csak félig-meddig. Mégis májusban a fejedelem jelenlétében a kollégiumot ünnepélyesen megnyitották. P. Wujek május 29-ikén István királyhoz intézett jelentéséből azonban teljes mértékben kiviláglik az építkezés befejezetlen volta, sok hiánya. A bajok oka, P. Szántó István jezsuita 1581. augusztus 22-én kelt jelentéséből derült ki: P. Wujek hozzá nem értésből, tudatlanságból – tanácsot nem kérve, de nem is fogadva el – rengeteg kárt okozott: „quae aedificavit, iam ruinam minantur, alia quod non apto loco sunt facta, oportebit destruere. Item multa simul incipit et nihil perfecit.....” és hosszan sorolja fel a bajokat, a konkrét hibákat. Ebből a szomorú jelentésből kiviláglik, mennyire fontos személy volt az építkezést irányító megbízott (procurator, provisor vagy esetleg a castellanus), mennyire tőle függött az építkezés előrehaladása, jó végezhivitele és mennyire az ellenkezője következett be, ha tisztjét felületesen, hanyagul és tudatlanul végezte.

P23 A kollégiumi építkezések nagy ügyel-bajjal haladtak előre olyannyira, hogy Szántó István 1583-ban azt javasolta Possevinonak, hogy a kollégium építését (fabrica collegii) egyedül Maximusra bizzák, Wujek pedig ne avatkozzék bele. Maximusról sajnos többet nem mond és így kérdés, hogy rendtag volt-e vagy sem. A „pater” elnevezés elmaradása, inkább az utóbbit valószínűsíti. Feltehetőleg ugyan ebben az évben, 1583-ban dolgozhatott a kollégiumon egy olasz mester, akit 1584. február 27-én P. Capeci így emlegetett nagy elismeréssel: „Un mastro Gioan Pietro che fabbricava al collegio.”

1583-1584-ben az építkezések mindenesetre befejeződtek. De a hozzá fűzött remények nem teljesültek. 1585 márciusában István király úgy nyilatkozott, hogy „nulla sit frequentia auditorum”. Ezért a kollégiumban filozófiai és teológiai előadásokat is akart tartatni. A király terveinek bővülésével párhuzamosan a jezsuiták kívánságai is megnövekedtek. Pater Wujek 1582-ben újból igen szűknek minősíti a kollégium területét. Campani provincialis pedig 1586 júniusában in levelében arról álmodozik, hogy az óvári templomot és klostromot is meg kellene sze-

rezniök. 1601-ben pedig a városi magistratus rémületére a Király utcában is birtokba vettek egy házat.

A kollégium kifejlesztésével párhuzamosan (1580-1582) alakul ki a szeminárium építésének a terve is, amelyet a jezsuiták XIII. Gergely pápa és István király együttes támogatásával akartak megvalósítani és pedig olyanformán, hogy külön épület emeltessék a nemes ifjak részére, ismét külön épület legyen az egyszerű személyek részére (*l'altro di persone communi*). De végül is jobbnak látták egyet építeni. Az alapító okiratot Báthory István király 1583. február 13-án adta ki, melyben hangsúlyozta, hogy az építendő szeminárium egyformán legyen mind a nemes, mind a nem nemes ifjak szolgálatára (*seminarium quoque iuvenum et nobilium et plebeiorum*). Kevéssel utóbb, 1583 tavaszán a jezsuiták a felállítandó szeminárium részére nagy nehézségek árán egy házat vásároltak. Possevino 1583. december 29-én a domonkos, kolostort kérte a királytól, ahol ez időben protestáns iskola működött az országgyűlés határozatából. Kérésük ezért nem volt teljesíthető. Tehát valamilyen más terület után kellett nézni. A következő évben, 1584-ben a városi tanács – Kendi Sándor unszolására, ki a király határozott akaratára hivatkozott – végre hozzájárult ahhoz, hogy a jezsuiták a kollégiummal szemben, a Farkas utcában 3-4 házat megvásároljanak. Pater Campani 1584. február 26-án meglegedetten jelenti, hogy a kiszemelt terület a legszebb helyen van: „in più bel sito, per essere su la piazza della chiesa, con aria libera et meridionale davanti et settentrionale a dietro.”

A szeminárium építéséről már 1583. december 29-én Possevino így nyilatkozott István királynak: „Operarios Roma procuravi insigniores. Quattuor fabri mura-ri statim sint missi.” Mennyi valósult meg ebből, nem tudjuk. A fent említett vásárlás után, azaz 1584. február 27-én Pater Capeci rektor ismét külföldi mestert kért Aquaviva jezsuita generálistól: „mi mandi a tutti modi un mezzo architetto, qual sia ancora un intiero muratore, quale qui è il nostro Josefó”. Gioan Pietrora is gondolt, aki a kollégiumot építette. De őt mégsem merte kérni, mert kedves a kollégiumnak, hanem egy hozzá hasonlót. Szomorúan hangsúlyozta, hogy jóllehet évi 1000 aranyuk van az építkezésre, mégis „per non haver un fedele, se ne va gran parte in niente”.

A folytonosan megújuló nehézségek hatására pater Campani provincialis már 1586. július elején saját építőműhely felállítására gondolt. Erről így irt Aquaviva generalisnak: „Academia adest Claudiopoli ad formandos sibi operarios.” 1597. május 25-én pedig privilégiumot kaptak a fejedelemtől „ut possint opifices artifices conducere, alere, ex tyronibus curare promoveri in magistratus”. 1602-ben pedig „privilegium collegio Claudiopolitano datur habendi architecto”. Minden módon függetleníteni akarták magukat a saját műhely felállításával, kézművesek kiképzésével, egészen a mesterfokozatig. Törekvésük azonban beleütközött a városi céhek, elsősorban a kőfaragó-céh érdekeibe. Az 1603-as nagy rombolásnak ilyen indítókai is lehettek.

A jezsuita épületek, a kollégium és a szeminárium nem voltak hosszú életűek, mégis stílustörténeti jelentőségük igen nagy. A kollégiumról a krakkói jezsuita diarium ezt vallja: „gymnasium regio opere extractum”. Valóban így is volt. A kollégiumot a fejedelmi fundator tervezte, ugyanaz, aki a váradi vár építését irányította. Bár számos adat szól róla, nevét nem jegyezték fel, csak annyit tudunk róla, hogy olasz volt. Az építkezés végbevitelében pedig Gioan Pietro muratore-architetto-nak volt nagy része. Már ezekből az adatokból is kiviláglik a kollégium épületének merőben olasz jellege. Méginkább ezt hangsúlyozza néhány elszórt megjegyzés. 1580. április 11-én pater Wujek így irt a tervezett épületről: „exornantur scholae 5, una cum porticibus et columnis ex utraque parte, area erit satis ampla. Tertia vero pars suo tempore eodem modo absolvi poterit. „Ezzel egybehangzik pater Szántó István 1581. szeptember elsején kelt jelentése: „scholae magnificae erunt cum porticibus et quadratae figurae, quorum dimidia pars iam est finita.” Ezekből a megjegyzésekből kibontakozik előttünk a kollégium egykori épülete négyszögű alaprajzával, oszlopsoros „porticus”-okkal övezett tágas udvarával. A kollégium képében valójában egy olasz palazzo-típusú épület állott Kolozsvár szívében, mintegy husz esztendeig. A további tervek megvalósítása, – a szeminárium felépítése a kollégiummal szemben és ezzel együtt a templom előtti tér új építészeti kialakítása – csak fokozhatta a hatást. A kolozsváriak – építkező polgárok és céhbeli mesterek egyaránt – új, most már későrenaissance formákat láthattak az épületen és megismerhették az árkádos, oszlopos udvar szépségét egészen közvetlenül. Bárha tornácos, oszlopos udvar kolozsvári polgárházban nem maradt fenn, írott feljegyzések tesznek tanúságot arról, hogy ilyenek voltak, mind fából, mind kőből. Ezeknek a kialakításában – legalábbis a századvégi építkezésekben – része lehetett a jezsuita épületek hatásának is.

* * *

A városi építkezéseknek legérdekesebb és legközvetlenebbül megismerhető csoportja a polgárházak sora, amelyek szüntelenül épültek a század elejétől a század végéig. A bőséges források elénk tárják az építkező polgárok személyét, házaiknak maradványai pedig közvetlenül szemléltetik mind a stílusfejlődést, mind a kőfaragók munkásságát.

Az első név szerint ismert építkező polgár Bernardus pictor (1514) volt, majd husz évvel később a tudós humanista Adrianus Wolphard püspöki vikárius. Később a század derekán és második felében az építkezők sorában megjelennek a magistratus tagjai: a főbírák, királybírák. A városfalak és bástyák építési adataiból ismerős nevek tűnnek fel: Ferenczi Antal, Petrus Mineh, Wolphard István. Valamennyien a város piacán építkeztek. Wolphard a keleti soron, Minch az északon, Ferenczi a nyugati soron. Közülük Petrus Minch (Barát) egyben tekintélyes kereskedő is volt, aki számos polgártársával együtt igen széles körű kereskedelmi hálózatot épített ki, mely messze túlterjedt az erdélyi fejedelemség határán. (19) Kolozsvár anyagi felemelkedésének és ezzel

együtt az építkezések fellendülésének ez volt egyik gyakorlati tényezője. A másik, nem kevésbé fontos tényezője pedig a céhek munkássága volt, különösen az ötvösöké és a kőfaragóké. Mindez természetesen az építkezésekben is megnyilvánult. A feljegyzések nemegyszer említik az ötvösmesterek házait. A Főtér nyugati során két ötvösmester háza állott: Ötvös Gáspáré és Ötvös Andrásé. Ugyanitt a nyugati soron házakat birtokoltak Szécsi György, Kakas András és Viczei Máté. Kakas Andrásé, illetve az özvegyéé az idők folyamán fejedelmi szállássá épült ki. Pietro Busto, a fejedelem lantosa 1595-ben „palazzo”-nak nevezi. Ugyancsak a Főtéren épült két jeles ötvösmester háza: Filstich Lőrincé a déli soron, az ifjabb Filstich Péteré az északi soron. „N I” kezdőbetűs magyar ötvös (Nagybányai István vagy Nyirő János) a Monostor utcában építkezett, ugyanitt Kőműves Lőrincz is, Hensler Benedek ötvösmester pedig a Hid utcában. A Közép utcai magyar feliratos kapuzat (34. kép) – a cimerepajzban látható K betűs kőfaragójegy alapján – valamelyik lapicida (Keomives) építkezésének a maradványa lehetett. Ugyancsak a Közép utcában állott Eötvös Gergely háza, amelyik egy ideig a református istentisztelet helye volt. Míg a Farkas utcát a kőfaragók házai népesítették be, közülük ismeretesek a következők: Ujváry György, Válaszuthy Benedek, Keomives Ambrusné, Keomives Máthe, Keomyes Gergely és az „insignis sculptor” Seres János.

95

Az építetők lelkivilága, gondolkozása megnyilatkozik a kapuzatok, ajtók, ablakok, kandallók felirataiban, amelyek vagy bibliai igék, vagy klasszikus mondások, idézetek. Az utóbbiak nyelve kivétel nélkül a latin, míg a szentirási idézetek részben magyarok, részben németek, sőt latin is található közöttük. A magyar szentirási idézetek (Monostor utcai ötvös ház és a Közép utcai kőfaragó ház) irodalomtörténeti szempontból is jelentősek, mert – az egeresi Bocskay-sírkő feliratával (1573) együtt – megelőzik Károli Gáspár Biblia-fordítását (1590). Klasszikus latin idézetek fordulnak elő Filstich Péter, Wolphard István és Kakas István házaiból származó faragványokon, tanúságot téve az építetők széles körű műveltségéről.

A polgárházakból szerencsés módon számos faragott részlet maradt: ajtó- és ablakkeretek, gyámkövek, cimerkövek, kandallók. Sorozatukat kiegészítik a sírkövek. Mind ezek alapján a stílusfejlődés is felvázolható.

A renaissance hatás először az ornamentális motívumokban és a betűtípusokban jelentkezik (20), és pedig már igen korán, a XV. század végén (Mikola sírkő 1477, a plébániaház ajtaja 1477). A gótika is átalakul, a századfordulón feltűnik a szegmentív a plébániaházon, valamint a Főtér egy másik házán az északi soron, és a Farkas utcai templom papi ülőfülkéjén. Ez az átalakulási folyamat évről évre erősödik. Erről tesznek bizonyosságot a Farkas utcai templomból előkerült sírkő-maradványok: Gyerő Tamás sírköve (1510 körül), valamint az új leletek: a rozetta-indás töredék, meg az antiqua betűs felirat töredéke (8. kép). Ennek az átmeneti stílusnak legszebb emléke az a sírkő (a plébániaház kapuátjárójában befalazva), amelynek pompásan mintázott oroszlanos cimere rozettákkal diszitett babérkoszoru kereteli (7. kép).

183.a

184

- Dátumhoz köthető első renaissance emlék Bernardus pictor házából származó kapuzat-párkány 1514-ből (29. kép). Feltűnő rajta nem csupán az az antiqua betűs felirat bonyolult ligatúráival, hanem a párkány lezárása is kétoldalt egy-egy gyámkövel. Ilyen típusu kapuzat ebben az időben még felette ritkán fordul elő. Bernardus pictor kőfaragója honnan kaphatta hozzá a mintát, az merőben ismeretlen – legalábbis ez idő szerint.
- A fejlődés folytonosságát az 1530-as évektől kezdve kísérhetjük figyelemmel. 1534-1536-ban építtette fel házát Adrianus Wolphard a Főtér keleti során. Jóllehet 1894-ben nagy részét lebontották, Pákei Lajos rajzai alapján a homlokzat, valamint a belső terek lényegileg rekonstruálhatók. A homlokzat (10. kép) három tengelyű volt, a földszinten jobbról nyilott a széles kapuzat, balról pedig két keresztosztású, egyszerű ablak. Az első emeletet három keresztosztású nagy ablak tagolta: egy a kapu felett jobbra, kettő balra a földszinti ablakok tengelyében. Legfelül pedig a magas tetőzet emelkedett. Ez a renaissance háztípus példakép gyanánt állt Kolozsvár piacán. Hangsúlyos ékességei, a nagyméretű ablakok, palotaszzerű jelleget adtak az épületnek. A Wolphard-ház faragványaiából fennmaradt a bárom homlokzati ablak és egy belső ajtó. Stílusuk tisztára toszkán jellegű. Eredetük Gyulafehérváron át Budához vezet. A nemesen egyszerű renaissance profilatúrával keretelt keresztosztású ablakok először Mátyás budai palotáján (21) tűntek fel, és csakhamar országszerte elterjedtek (Nyirbátor, Bács, Kőszeg, Bártfa stb.). Ugyancsak a nagy központokban (Buda, Esztergom, Siklós stb.) volt gyakori a párkányfriz ékesítése szalagdiszes cimerpajzzsal. Ez a forma Gyulafehérvárt is feltűnt (töredék a Muzeumban, Lázói kápolna nyugati kapuja). Wolphard lapicidája könnyen található mintaképet az ablakok kifaragásához. Művének szélesebb arányai azonban - a korábbi emlékekkel szemben - a cinquecento stílusát képviselik. Az ablakok (1534) nemes formái, gondosan szabályszerű profilatúrája (13. kép) olasz mesterre vallanak. Felette kisértő a gondolat, ezt a névtelen olaszt Jacobus Olaz kolozsvári céhmesterrel (1525) azonosítani. Az időbeli közelség megerősíteni látszik a feltevést. A harmadik ablak, az 1536-ból való, azonban már helyi mester munkája.
- Néhány évvel később Adrianus Wolphard otthona további diszítésére gondolt, ekkor faragtatta az egyik földszinti szobába azt a gyönyörű ajtót (1541), amelyben előttünk lehet a kőfaragók céhlevelében eszményi formaként emlegetett „janua capitulata” cannelurás pilaszterekkel, remekbe faragott pilaszter-fejezetekkel, a vízszintes tagolásoknak halk szavu nemes ornamentikájával (15-16. kép). A pilaszterfő típusa ismét Budára utal: Mátyás palotájában kétféle változata (22) is előfordult, mindannyiszor a renaissance nagymesterének Leon Battista Albertinek a hatására. Buda után ez a pilaszterfő-típus többfelé feltűnt (Esztergom, Bakócz kápolna stalluma 1507, pomázi tabernaculum 1519 stb.), végül Kolozsvárig jutott. Wolphard lapicidájának valami módon kapcsolata volt a központokkal, vagy talán éppen Budáról jött Zápolyai János király idejében. Műve azonban már merőben az

érett renaissance-t, a cinquecentót tükrözi. Ez az új stílusrámlat mutatkozik meg a fríz megkettőzésében és a pilaszterek felett hangsúlyosan kiugró párkányban.

Mind az 1534-es ablakokban, mind az 1541-es ajtóban félreismerhetetlen a toszkán jelleg. A kolozsvári Wolphard-ház mindenképp Mátyás építkezéseinek toszkán irányvonalát vitte tovább.

A nagy piacon épült Wolphard-házzal a renaissance a város szívében vert gyökeret. Faragványai példa- és mintakép gyanánt szolgáltak a kolozsvári mestereknek. A kőfaragó műhelyek munkássága a Wolphard-ház által megjelölt olaszos irányban fejlődött tovább.

Ezzel szemben feltűnő jelenség, hogy a Szent Mihály templom sekrestye-ajtaja (1528), a német renaissance jellegzetes és kiváló alkotása a helyi mesterekre, a város művészetének fejlődésére nem hatott, és semmiképpen sem terelte el azt a németes irányvonalba.

A Wolphard-ház hatását viszont több irányban figyelhetjük meg. Ablakpárkányainak formái szinte a század végéig újra meg újra visszatérnek a kolozsvári házak ablakain. Remekbe faragott antika betűs feliratai szintén erős visszhangra találtak (friztöredék 1536-ból, Fő tér 18. sz. (14. kép); friztöredékek felirattal, új lelet a Muzeumban; ajtó párkány 1552-ből (82. kép). Ebben a budai hagyományok folytatása mutatkozik meg, ahol – feltehetőleg Bartolommeo della Fonte hatására – kialakult a monumentalis antika betűs feliratok gyakorlata. Az 1541-es ajtó mesterének a köréből került ki az a kolozsvári lapicida, aki a „verbum Domini manet in aeternum” feliratos ajtót faragta (17. kép). Remekművén egy részletmotívumban a Szent Mihály templom sekrestye-ajtójának (1528) hatása is valamelyest megmutatkozik, és pedig a szakállas maszkokkal díszített pilaszter-főkben – de az olasz renaissance értelmében teljesen átfogalmazva. Faragványán feltűnő a pilaszterek régies, quattrocento jellegű szalagdisze, mely végső fokon ismét a budai motívumkincsre megy vissza.

Mindezek a művek – a Wolphard-ház maradványai és a velük összefüggő emlékek – a XVI. század első periódusába tartoznak, mely körülbelül 1550-ig tartott, és lényegileg még a Zápolya-ház korának az irányát tükrözik. Ennek az irányvonalnak a kialakulásában része lehetett annak, hogy a kolozsváriak mindvégig hűségesen ragaszkodtak a Zápolya-házhoz. Szolgálatokról Izabella királyné(23) 1558. március 15-én így ír: „Seruitiorum summa constantia et integritate etiam cum fortunarum suarum periculo pro suis Viribus exhibitorum.” Az olasz hatás az udvar felől – az udvar építkezései (Szamosujvár) felől – is erős lehetett.

A második fejlődési periódus idejét nagyjából 1550 és 1579, illetve 1586 közé tehetjük. Ekkor két irány figyelhető meg. Az egyik az ornamentika dus kibontakoztatására törekszik, a másik éppen ellentétesen egyszerűsége, a struktív elemek hangsúlyozására.

Az első stílusrányba tartozik az óvári un. Basta-házból származó 1553-as ajtó (31. kép), amelyen feltűnnek a keretelő tagként alkalmazott kandeláber-oszlopok.

- 73 Hasonló motívum található a Bogner-ház 1569-es ajtaján (24. kép), melyet szintén kandeláber-oszlopok kereteinek. Ebben valamilyen közvetett felső-olasz hatás mutatkozik. Az utóbbi, 1569-es ajtón viszont a nyilas legbelső keretelése, a pálcára felfutó csavart levéldisz még a gótikából eredő motívum. Tisztábban kapcsolódnak az 1541-es Wolphard-ajtó hagyományaihoz a Főtéri Bogner-ház (Gyergyai, illetve Frank- Kiss-ház) többi maradványai: ajtókeret, a frizén sárkányos lovagló puttókat ábrázoló kedves, üde domborművei, (18-21. kép) három, illetve négy ajtófél finoman faragott féloszlopokkal, (22-23. kép) rozettadiszei kandalló (25. kép) és az 1568-ból származó gyámkő (26. kép), mely a felsorolt faragványokat nagyjából az 1560-as évekre keltezi. Ornamentika tekintetében ide kapcsolódik az ugyaninnen származó, fent említett kandeláber-oszlopos ajtókeret is 1569-ből, amely az építkezés dátumát ismét az 1560-as évekbe helyezi. Végül ugyanennek az iránynak utolsó évszámú emléke Petrus Minch (Petrus Baráth) építkezéséből származó 1574-es ajtó pazar rozetta diszével (27. kép), melynek eredete Budáig, Visegrádig és azon túl Benedetto da Majanóig vezethető vissza.

A második irányvonal szinte egyidejűleg jelentkezik, és pedig először a Magyar utcai ház (32. sz.) nemesen egyszerű kapuzatában (most pincelejáró), melyet felirata 1559-re keltezi (32-33. kép). A fentebb ismertetett dekoratív iránnyal szemben világosan mutatkozik meg benne az ellenhatás: a diszítés lényegesen megegyezőssé vált, a struktív elemek ez által hangsúlyosabbá váltak, a formák helyi jellegűvé hasonultak. Jóllehet ez a kapukeret is a jól ismert olasz formákból, elemekből van megszerkesztve, mégis a módosítások – amelyek átalakították az arányokat, egyszerűsítették, de ugyanakkor hangsúlyossá tették a párkányzatot, a pilaszter-fejezeteket pedig a korinthusi rendszert felbontva virágkehelyhez hasonlóvá formálták – egészen más felfogást tükröznek. Az átalakítások hangsúlyosan jelzik az új, most már tisztára helyi jellegűvé vált stílusirányt, a helyi sajátosságok érvényesülését. Egyben ez a kapuzat, mivel a dekoratív elemek lefoszlottak róla, viszont a struktív elemek hangsúlyosan érvényesülnek rajta, tisztán képviseli az érett renaissance, a cinquecento stílusirányát.

- A fejlődés során ez az irányvonal uralkodóvá vált és háttérbe szorította a dekoratív irányzatot. Emlékei számosak. Ide tartoznak elsősorban a Főtéri Püspöky-ház maradványai: a nagy kapuzat 1571-ből (36. 38. kép), valamint három keresztosztású ablak, triglyphes tagolású párkánnyal. (39. kép) A ház homlokzatát eredeti állapotában Sárdy István festménye örökölte meg (35. kép), ennek alapján a faragványok egykori elhelyezése is világos. Ez a ház is három tengelyű épület volt, nagy kapuzata baloldalt nyílt, az emeletét három ablak tagolta, és pedig egy baloldalt a kapu felett, kettő pedig egymás mellett jobbról. A homlokzat kialakításának rendszere ugyanaz, mint a Wolphard-házé, de mintegy negyven évvel későbbi stílusban, amelyben hangsúlyos az érett renaissance, sőt az ablakok triglyphes frizén a dorismus jelentkezik. Ezekhez az ablakokhoz igen hasonlóak a Wolphard-háznak földszinti udvari ablakai (83. kép), számszerint három, mindegyik Wolphard István főbíró monogramjával. Feltehetőleg egy műhelyből származnak.

Mind a Püspöky-ház, mind a Wolphard ház emeletén az egymás mellett lévő két nagy ablak a ház nagy termébe nyilott, ahogyan ez a Mátyás házban ma is látható. Az ilyen nagy termet nevezték „palacium”-nak, amiképpen ez Nagy Salathiel Fő téri házáról olvasható az 1559-ben kelt végrendeletében.

A Püspöki-ház kapuzatának rendszere ismétlődik meg az egykori Hid utcai ház kapuzatán, amely azonban később, 1584-ben épült (41. kép). A ház belső kiképzéséhez tartozó ajtók pedig 1585-ben, illetve 1586-ban készültek. Ezek közül három (1585, 1586 és ajtó H B monogrammal) megegyezik a kapu stílusával (42, 43, 44. kép). A negyedik (1586) azonban már késő renaissance jellegű (55. kép). Végül ugyanebbe az irányvonalba sorolható az N I monogramos magyar ötvös házának ajtaja 1586-ból (45, 47. kép), melynek kannelurás pilasztereit a fent említett két kapuzathoz (Fő téri Püspöky-ház 1571, Hid utcai ház 1584) hasonlóan rozetta díszíti. Ugyancsak rozetták ismétlődnek meg a párkányzatnak a pilaszterek felett kiugró szakaszain. A formák egyszerűsödése idáig haladt. Mindazonáltal a harmonikus arányok szépsége változatlan, az egyszerű halk szavú formák pedig egybecsengenek a felirat ódon magyar szavaival.

A második periódusba sorolható emlékek – mint láttuk – nagyjából 1550 és 1579 közé tehetők, ezt a határvonalat csak néhány faragvány töri át. Ez a korszak lényegileg János Zsigmond (+1571) uralkodási idejével egyezik.

A nagy változás a Báthoryak uralkodásával kezdődön. A stílusfejlődésben ez a XVI. század harmadik periódusa, mely kb. 1579-ben kezdődött és a század végéig tartott. Ez már a későrenaissance kora. Az új formák először 1579-ben jelentkeztek, majd egyre erősödve 1581-ben, 1586-ban. Ez az idő egybeesik a váradi vár építésével, a fejedelem olasz fundator ana k gyakori kolozsvári tartózkodásával, és a jezsuita építkezés ékkel. Ez az egyezés aligha lehet véletlen. A merőben új későrenaissance formákat alighanem az az olasz fundator közvetíthette, aki a jezsuita kollégiumot is tervezte.

Az új formák először Wolphard István főbíró építkezésében tűntek fel, mégpedig az 1579-es ajtón még bizonytalanul (54, 58. kép), de az 1581-es dór friztt ajtón már teljes tisztaságban (57. kép), ugyszintén egy másik dórfrizű ajtón. (40. kép), mely a Fő téri Püspöky-házból származik. Mindkettőn a párkány triglyphes tagolásában a dórizmus érvényesül. Keretelésük azonban eltérő, a Püspöky-házból való ajtót sikszzerűen kannelurás pilaszterek tartózkodóan keretelik, míg az 1581-es Wolphard-ajtót sirna egyszerű féloszlopok. Az utóbbiak plasztikai ereje hatásosan érvényesül a faragványon ugyanugy, mint Serlio (24) hasonló típusú ajtót ábrázoló rajzán (56. kép).

A kétféle ajtó kétféle irányt jelez: a sikszzerű és a plasztikait. Az előbbibe sorolhatók a Püspöky-ház, valamint a Wolphard-ház fentebb említett ablakkeretei (53. kép) és kandallója (48. kép). A plasztikus irányt a féloszlopok alkalmazása jellemzi. Ide tartozik a fent említett 1579-es és 1581-es Wolphard-ajtó és az 1586-os ajtó a Hid utcából (jelenleg befalazva az egykori Pákei-villában).

141-163 A későrenaissance stílus a legteljesebben Kakas Istvánnak, az egykori padovai diáknak, Báthory Zsigmond diplomatájának az építkezésében érvényesült (63-79. kép). Őröla azt is tudjuk, hogy jó kapcsolatban állott a kolozsvári jezsuitákkal, hogy segítette őket. A fejedelmi fundatortól szintén kaphatott utmutatást, esetleg mintarajzokat. Az utóbbi annál inkább feltételezhetjük, mert Kakas építkezésében, 145 – mely lényegileg az egykori Wolphard-ház udvari traktusának kiépítése volt (66. kép) – új formák jelentkeznek ugyan, de távolról sem olaszos tisztaságban. Olasz mesterre tehát nem gondolhatunk, annál inkább kolozsvári lapidára, akinek a kezén az olasz formák erősen módosultak. Kakas két udvari termet építtetett, egy nagyobb három ablakkal, és egy kisebbet, egy ablakkal, mely mintegy előtér vagy fogadó szoba gyanánt szolgálhatott, innen nyílt az udvarra a rusztikás keretű ajtó. 141 az építtető címerével (63. kép). Egy másik ajtó, melyet Kakas monogramja díszít, az egyik boltos szobában állott, utóbb azonban, a XIX. században ezt is az 142 udvari fronton falazták be (64. kép). Mind a rusztikás keretű ajtó. mind pedig a másik, melynek párkánya a közepén megtörik és háromszöget alkotva felmagasodik, oly formát képvisel, mely a fejlődés későbbi folyamán a XVII században gyakori 107 lesz. A megtört párkányú ajtónak azonban már akkor párja is akadt. Füstien Lőrincz házában (Fő tér 5. sz.) és a Hid utcai házban- (44. kép). Bonyolultabb és merészebb 146-147 formák mutatkoznak a zodiakus terem, meg a kisebb szoba ablakain (65, 67, 68. 149 kép), melyek mind tagolásaikkal, mind nagy méreteikkel hangsúlyozzák ennek az 148 épület-traktusnak a jelentőségét. Az egyik ablak analógiáját (69. kép) Serlio építészeti traktusában (1566) találhatjuk meg (24). Kakas lapidája hasonló mintarajzokat kaphatott a többi faragványhoz is.

Az ablakok és az ajtók szigorú ünnepélyes komor formáival szemben a zodiakus teremben meghitt közvetlenség uralkodik. A mélyen lehuzódó boltoszat otthonossá teszi az aránylag kisméretű hosszénégyszögű termet. Az intérieur meleg hangulatát fokozzák a boltoszatvégek gyámköveire kimetszett domborművek: a zodiakus csillagképei (72-77, 78-79. kép). A friss, üde sorozatból főként a gyermekalkalos domborművek tűnnek ki naiv közvetlenségükkel: az egymást átkaroló ikrek játsszi vidámsága (75. kép) és a pufók gyermekarccal ábrázolt nyilazó kentaur (74. kép). Ugyanez az üde frissesség jellemez egy másik gyámkő domborművet, melyre nagy dudát szorongató és azt buzgó komolysággal fuvogató kicsi gyermek van 159 kifaragva (71. kép). Az állatalakos domborműveket hasonlóképpen közvetlenség és 156-157 természetűség jellemzi (72-73, 76-79. kép).

160-164 A zodiakus-domborművek mintegy a szobrászi irány végső kifejlődését jelzik. Ez az irányvonal végighalad az egész századon, és újra meg újra kifejezésre jut az építészeti tagozatokat díszítő fejekben, maszkokban, karikát tartó oroszlánfejekben, 99 az 1571-es kapuzat medaillon-domborművében (36. kép) és különösen a puttós ábrázolásokban. Az utóbbi sorozatba tartoznak a „Verbum Domini” ajtó eleven címer-tartó puttói (17. kép), a sárkányon merészen lovagló puttók a Bogner-ajtón 66

68 (19. kép) és a lefelé fordított fáklyával álló gyászoló puttók a Hid utcai ablakon (Pákei-villa). Egykor az efféle figurális ábrázolások még számosabbak lehettek.

Kolozsvár építéstörténetében a zodiákus teremnek különleges jelentősége van, mert későrenaissance intérieurt állít a szemünk elé, csaknem teljes épségben.

83 Ezenkívül csupán még egy dátumos, boltozatos terem maradt fenn: Petrus Minch egykori házában az emeleti szoba, az 1583-as zárókövel (28. kép). A Wolphard-ház egykori boltozatos kandallós szobái csak Pákei Lajos rajzaiból ismeretesek (11-57-58 12. kép).

Kakas István építkezéseivel a Báthory-korszak lezárul. Az új későrenaissance formák előre mutatnak a fejlődés következő szakaszára, a XVII. századra.

176-177 Meg kell azonban jegyezni, hogy az új irányvonal mellett a régebbi is tovább élt, sőt olyan nemes formában nyilatkozott meg, mint az ifj. Füstien Péter címe-rével ékes ajtón 1597-ből, melynek frizét *dus akantusz* *inda disz*, párkányát pedig különféle ornamentális motívumok többszörösen díszítik. (87. kép).

A stílusfejlődés vázolója során ki kell emelni, hogy a faragványok tulnyomó többsége kitűnő munka. A céhszabályzatban nem hiába hangsúlyozták a tiszta és szép faragás (terse ac pure) jelentőségét és szükségességét. A faragványok valóban kitűnőek, részleteikben is, sőt szépségük a részletekben még inkább megmutatkozik. Ennek egyik titka az, hogy a kolozsvári lapidák a faragványok háttérét rovátkolták, és az így megmunkált háttéren, a domboru ornamentális részletek hatásosan érvényesülnek. (50. kép) Ilyenfajta technikával dolgoztak az esztergomi lapidák is a XV. század végén, illetve a századfordulón (Gosztonyi András és Garázda Péter sírkövei). Kérdéses azonban, hogy a két faragási technika között van-e történeti összefüggés, vagy csupán csak hasonlóság.

A XVI. század második felének építészeti stílusába beletartoztak a tornácos udvarok. Ilyenek nem maradtak fenn, de egykori létezésükről – az irott forrásokon kívül – néhány faragvány is tanuskodik: a Püspöky-ház baluszter-féloszlopai (Museum – 37. kép). Rózsás János egykori házából származó címeres kerek-ballszt eroszlop 1580-ból R. I. monogrammal (egykor Válaszut, báró Bánffy kastély parkja), valamint Bogner Gelyén Imre monogramjával ékes csavart kerek oszlop (23. kép). Az első kettő azt a típust képviseli, mely János Zsigmond székelyudvarhelyi vár-építkezésében tűnt fel az 1560-as években és másutt is előfordult (Keresd, Medgyes, Nagyszében), a Bogner-oszlop pedig átvezet a XVII. századba.

Végül a céhlevél építészeti eszményképének, a „*janua capitulata*”-nak a nézőpontjából tekintve a stílusfejlődést, valóban meglepő a pilaszter és féloszlop-fők változatossága, kezdve az 1541-es Wolphard-ajtó klasszikusan szép pilaszter-fejezetével (15. kép), folytatva a „*Verbum Domini*” ajtóval (17. kép), a Magyar utcai 1559-es kapuval (32. kép), a Bogner-ház diszes ajtófeleivel (20, 22. kép), a 64, 66 93 magyar ötvös házában egyszerű puritán ajtajával (45. kép). Nem kevésbé változatos 69-70 a későbbi művek sorozata, kezdve az 1579-es Wolphard-ajtó féloszlopjának *dus-le-* 119 140 veles fejezetével (58. kép), az 1581-es Wolphard-ajtó erősen tagolt sima diszitetlen

- 131 fejezetével (57. kép), egészen a Kakas-ház ajtóin (63, 64. kép) látható későrenais-
 141-142 sance formáig. Az utóbbiak közül a levéldiszes fejezet (64. kép) mintegy az 1579-
 140 es féloszlop-fejezet (56. kép) továbbfejlesztése plasztikus irányban. Sőt a Hid utcai
 119 1586-os ajtó (45. kép) féloszlopa in olyan feszes körvonalu korinthusi fejezet-válto-
 zat mutatkozik, amely a XVII. században lesz gyakori. Ugyanigy a következő stilus-
 periodus előjelei tűnnek fel a két másik Hid utcai ajtónak egyszerűen profiléit di-
 104, 107 szítetlen pilaszter-fejein (42, 44. kép), valamint a Filstich-ajtó hasonló pilaszter-
 176 fejezetein (87. kép).

Mindezek az emlékek a stilusfejlődés jellegzetes periódusait jelenítik meg előt-
 tünk, mintegy a csúcokat. De ezeken kívül is számos faragvány maradt fenn szeré-
 169-172 nyebb építkezésekből, (82-86. kép), mint például a szabó-jelvényvel diszitett fog-
 175 soros párkány, (84. kép), vagy a madaras gyámkő 1583-ból (85. kép), jelezve, hogy
 nemcsak a magistratus előkelőségei, a tekintélyes kereskedők, a jómódu céhmeste-
 rek építkeztek, hanem az egyszerű polgárok is, éspedig úgy, hogy otthonuknak
 egyszerűbb faragványokkal kívántak illő ékességet adni.

A város előkelőségeinek, jómódu polgárainak az építkezései sokkal nagyobb mé-
 retűek lehettek, semmint azt ma rekonstruálni tudjuk. A város Fő terén és a nagyobb
 utcákban (Monostor, Hid, Magyar, Közép stb. utcákban) renaissance házak
 egész sora állhatott. Így alakulhatott ki az a városkép, amelyet a szemtanuk egy-
 hangulag magasztalnak. Francesco della Valle (25) így irt róla 1535 körül: „citra...
 circundata di muro con belissimi edifici.” „Giovanandrea Gromo (26), aki
 1565 körül láthatta, hasonlóképpen nyilatkozott: „La Città turta di pietra con
 bellissime stanze et belle uie è edificata...” Szamosközy István(27), a nagymü-
 veltségű történetíró, kiemeli lakosainak jeles tulajdonságait: „sive humanitate mo-
 rum, sive quaerendi habendique industria, sive habitandi cultu nulli in Transyl-
 vania secundi.” Majd így folytatja: „Urbs est non minus ab elegantia aedium, quam
 ab amoenitate loci iucunda.” A renaissance Kolozsvár így mutatkozott meg az Itá-
 liát jól ismerő, tárgyilagos történetíró előtt.

* * *

- Végül a szerényebb, kevésbé lanatos, faragványokról, a sirkövekről kell meg-
 emlékezni, amelyek részben a templomokból, részben a temetőkből kerültek elő.
 A legjelentősebb közöttük Seres Jánosnak, a jeles szobrász-kőfaragónak (insignis
 185 sculptor) a sirköve (90. kép), amelyen hangsúlyosan cimerpajzsba helyezve látha-
 tó mesterjegye és nevének kezdőbetűi, magyar sorrendben. A pajzsot övező levél-
 136-137 indák a Wolphard-házból való kandalló gyámköveinek levéldiszére (50-51. kép)
 emlékeztetnek. Feltehetőleg a Seres-műhelyből származott mindkettő, vagy leg-
 alábbis a sirkő, amelyet nyilván a Seres-fiak faragtak apjuknak. Hasonlóképpen
 családi kapcsolatot mutatkozik Berkenyesy Istvánka sirkövén, (1595), amelyre a cég-
 186-187 mester Berkenyesy Máté cimerpajzs keretébe foglalt szivből kiemelkedő vira gra-
 vet faragott, a szülői szeretet gyengéd jelképe gyanánt. (91, 92. kép). Martinus

- Literatus puritán sarköve antiqua betüs feliratának ritmikus elosztásával tünik ki, Sára Anna sarköve (1597), hasonlóan kitünö kompoziciójával és az elhunyt fiatal leány ábrázolásával (95. kép). Ezek a sarkövek tehetös családok megrendelésére készültek templomokba. A szegényebbek a városfalakon kívül temetkeztek, sarkövíük csupán egyszerű tábla (tabula amata) volt, magyar felirattal (98. kép). Ilyen Nyirö János fla Istök sarköve 1585-ból (96. kép), valamint István kistfia István siremléke 1586-ból (97. kép), az utöbbi már a házsongárdi temetőben. Mindkét sarkövön szembeszökö az antiqua betük szépsége, jóllehet szerény emlékek. Ez még Buda öröksége az erdélyi renaissance-ban mindvégig. Az 1586-os emlék (97. kép) valószínűleg az eresz es sarkövek csoportjába tartozott, – noha ma már csonka. Uj típust képvisel Bonczidai Gergely ötvösmester főbiró siremléke 1600-ból (94. kép), még pedig az un. koporsökövet. Mindkét sarkötípus igen gyakori a XVII-XVIII. században.

* * *

A fejlődés vonala mind a kőfaragók történetében, mind a faragványok stílusában rekonstruálható. Igen kérdéses azonban a kettö összekapcsolása, azaz a nevek egyeztetése az emlékekkel. Ezt csupán három mesterre vonatkozóan kísérelhetjük meg.

- Az egyik Seres János, az insignis sculptor, akinek hiteles, jelzett műve Bocskay György egeresi sarköve 1573-ból. Herepei János feltételezte, hogy az egeresi várkastély faragványai is tőle származhattak, különösképpen a kapuzat 1572-ből. Ehhez a kapuzathoz viszont igen közel áll a Püspöky-ház 1571-es kapuja (38. kép), melyet dombormü diszit: medaillonba helyezve három egymásba fogódzó ruhátlan alak (36. kép). Az egeresi sarkö cimertartó puttói alapján éppen Seresre lehet leginkább gondolni, mint a kapudombormü valószínű mesterére. Seres munkásságához, illetve műhelyéhez kapcsolható még a Wolphard-ház három udvari ablaka (53. kép), amelyeket Wolphard István számadásai alapján tulajdoníthatunk Seresnek, valamint a Püspöky-ház ugyanilyen stílusu három, nagy ablaka (39. kép) és valószínűleg még a Wolphard-monogramos kandalló (48. kép) is. Ha a két kapu, az egeresi (1572) és a kolozsvári (1571) valóban Seres műve, akkor Seres művészete a második stílus-periódusnak az egyszerűségre, a struktív elemek hangsúlyozására törekvö irányához tartozott, söt utolsó művén, a Wolphard-ablakokon a dórizmus is nyomot hagyott. Az utöbbi munkát a Seres fiak fejezték be, mint a műhely tovább folytatói. A mesterjegy alapján nekik tulajdonítható még az 1579-es Wolphard-ajtó (54. kép) és talán a gyulafehérvári vitézi sarkö is.
- Határozottabban alakulhat ki előttünk Berkenyesy Máté céhmester művészete. Kisfiának, Istvánkának mesterjegyes sarköve (91, 92. kép) a szívhez szóló faragvánnyal kétségtelenül az ö műve. A virágtö rajza alapján ugyancsak neki tulajdoníthatjuk az 1582-es kandalló (Wolphard-ház) virágdiszes dombormüveit (52. kép), valamint Patócsy Zsófia gyönyörü renaissance tumbáját, a legszebb magyar siremléket (1583).

141-167 Kakas István építkezéseiben (63-80. kép) pedig Diószegi István céhmester tevékenységét feltételezhetjük azon az alapon, hogy a Kakas-ház faragványai számos rokonvonalat mutatnak Diószegi István fiának, Diószegi Péternek a műveivel. Az 1590-es években, amikor Kakas építkezett, Diószegi István volt a legjelentősebb mester Kolozsvárt.

Mind a három mester munkássága túlterjedt Kolozsvár határán, ugyanígy a többi kolozsvári kőfaragóé is. A kolozsvári műhelyek jelentősége csak akkor bontakozna ki előttünk teljesen, ha számba vesszük munkáikat, nem csupán Kolozsvárt, hanem Erdély-szerte. Ez a feladata a közlemény folytatásának.

JEGYZETEK

- (1) BALOGH J.: Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár. 1934. 63-65. - Erd. Tud. Füzetek. 71. sz. MAKKAI L.: Kolozsvár a magyar történelemben. - Kolozsvár, Szerk. Makkai L. - Vásárhelyi Z. E. Kolozsvár, 1942. 7-30., MAKKAI L.: Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron. Kolozsvári Szemle. 1942. 87-111., ENTZ G.: Die Baukunst Transsilvaniens im XI-XIII. Jahrhundert. Acta Historica Artium. XIV. 1968. 3.
- 41 Kolozsvár város XV. századi pecsétjén ea a felirat olvasható: „S. consulum civitatis coluswar.” Az
 P15 egykori városi levéltárban levő eredeti ép példányt az Erd. Museum Régiségtárában készült fénykép alapján közölte VERESS E.: Kakas István. Budapest, 1905. 144. 30. kép. (Jelen tanulmányban a 2. kép). Töredékes lenyomata: Orsz. Ltár. Dl. 29088. 1499-ből való oklevelen. A város számos régi pecsétjét közölte JAKAB E.: Rajzok I. 1870. VI. tábla.
- Pecséthasználati jogot 1405-ben Zsigmond adományozott a városnak (Jakab Okl. I. 1870. 121). Uj pecsétet 1585-ben csináltatott a magistratus (Kvár szkve: „A város pecsétjét ujabban metszettettem...” - III/XXIV. 2).
- (2) ENTZ: i. m. 6-7. (királyi alapítás, XI-XII. század).
- (3) Mátyás király 1467. szept. 29-én Kolozsvárt kelt oklevelében így említi: „nova civitas” (Jakab Okl. II. 1880. 320).
- (4) ENTZ: i. m. S. 21. Ább. 14, 15 (a plébánia templomot megelőző Árpád-kori templomnak a maradványa a Szent Mihály templom észak-i falából előkerült oszloptalpat és oszlopfő). PASCU-MARICA 1969. fig. 8-9.
- (5) BÁGYUJ L.: Beszámoló a kolozsvári Szent Mihály templom 1956-1957. évi helyreállítási munkálatairól. - Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 28. lap, 14. kép.
- (6) JAKAB E.: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I. Buda, 1870. 124 (1405 július 2). Ugyanekkor emelte Zsigmond Kolozsvárt a királyi városok közé, noha már Károly Róbert 1316-ban civitas-nak nevezte (ugyanott I. 32). A városfalak építéséhez megjegyzendő, hogy már az 1405-iki ünnepélyei oklevelet megelőzően Zsigmond 1404 aug. 3-án Kosthelben (Moravia) kelt oklevelében a mészárszékek adóját „ad inchoacionem et perfectionem muri predictae civitatis nostre” rendelte (MAKKAI L.: Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez. Kolozsvár, 1947. 14).
- (7) SZABÓ K.: A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1463-ból. Tört. Tár 1882. 525-541, 729-745.
- (8) SZABÓ: i. m. 1882. 526., BALOGH. J.: Kolozsvár műemlékei. Budapest, 1935. 14.
- (9) JAKAB: i. m. 217., BALOGH: i. m. 14.
- (10) Az 1451-es, illetve 1457-es adatra nézve l.: ENTZ G.: Művészek és materek az erdélyi gótikában. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Budapest, 1957. 256.
- (10a) Zsigmondkori Oklevéltár. I. Budapest, 1951. 4674 sz.
- (11) ESZTERHÁZY J. gr.: A kolozsvári ferencesek egyháza. Magyar Sion. IV. 1866. 584. BALOGH: i. m. 16.
- (12) BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest, 1966. I. 158-159, 500-501.
- (13) BALOGH J.: Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár, 1943. 79-80., 230-233.
- (14) SZÁDECZKY L.: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. II. Budapest, 1913. 336. - Szádeczky könyvében a legkorábbi kőfaragó céhlevél a nagyszebeni. (336.)
- (15) A budai céhet említik 1481-ben és 1491-ben (BALOGH: i. m. 1966. 484.), a pesti (?) céhet pedig 1482-ben (ugyanott 510).
- (16) Kolozsvár magyar és szász lakosságának jogviszonyát először Hunyadi János kívánta rendezni 1453-ban a magyar lakosság kérésére (MAKKAI i. m. 1947. 24-25), majd néhány évvel később Szilágyi Mihály 1458. január 31-én kelt és Mátyás király pedig 1468. január 17-én kelt oklevelében szabályozta oly módon, hogy a főbírói és a magistratusi tisztségeket évenként felváltva töltsék be magyarok és szászok. (JAKAB: i. m. 192).

Ezek alapján János Zsigmond 1568. június 3-án kiadott oklevelében megerősítette az egyenjogúságot (aequalem administrationem atque dominium) és azt kiterjesztette a plébános megválasztására, a nagy tisztségekre, a közvagyon használatára, a városkapu kulcsainak őrzésére. (Jakab Okl. II. 1888. 80-88. - Hártyaoklevél könyv alakban).

(17) BALOGH: i.m. 1943. 31.

(18) Diósy Gergely notarius volt a kolozsvári levéltár gondos rendezője és őrizője (KISS A.: Kolozsvár levéltára rendjének fejlődése. – Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 423.). A városi levéltár jelentőségéről és lelkiismeretes megőrzéséről az 1734-iki Descriptio is szól a jelentés végén.

(19) Kolozsvár kereskedelmi kapcsolataira nézve l.: GOLDENBERG, S.: Kolozsvár kereskedelme a XVI. században. – Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 293-310., GOLDENBERG, S.: Clujul in sec. XVI. București. 1958. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hgg. von O. PICKL. Graz, 1971. 44, 46, 143, 149, 150.

Goldenberg kiemelte Kolozsvár kereskedelmi jelentőségét, erről az első tanulmányában így ír (301): „Kolozsvár kereskedelmi forgalma a század második felében elérte, sőt túl is szárnyalta az olyan városokét, mint amilyen Brassó, Szeben, Kassa.”

Goldenberg második tanulmányában számos kereskedőt említ név szerint. Ezek a következők: Kiss György, Teleki István, Bornemissza Benedek, Kálmáncsehi Miklós, Kovács Lőrinc, Keozdi János, Chanadi János, Kin Baltazár, valamennyi 1691-ben (271), továbbá Bornemissza Gergely, Zabó György, Thóthházy István, Brassay Gergely. Kadas Meinhard, Zaz István, Rázmán István (272), végül Sebastian Műnich (Barat) és Petrus Munich (Barat), az utóbbi kettőre vonatkozik Sebastian Munich 1597-ben kelt magyar nyelvű hagyatéki leltára (279, 400-402). Goldenberg ezeken kívül is még számos nevet említ, első tanulmányában szintén (Eppel Péter, Bodoni Mihály – 307. 1.).

(20) BALOGH: i.m. 1943. 62, 79, 81, 257, 261-264.

(21) A budai palota keresztosztású ablakaira nézve lásd: BALOGH: Mátyás. 1966. 127.

(22) A budai pilaszerfőre vonatkozólag lásd: BALOGH: Mátyás. 1966. 111. lap, 13. sz., 124. lap.

(23) JAKAB: Okl. II. 1888. 34.

(24) SERLIO, S.: Libro I-V d' Architettura. Venetia, 1566.

(25) BALOGH: i. m. 1943. 111-112. (Stephanus Taurinus, Ftancesco della Valle és Georg Reychersdorf nyilatkozatai).

(26) Apulum, II. 1946. 177.

(27) Szamosközy István történeti maradványai. II. 1877. 79, 80-82.